

Fig. 1. Kirken set fra vest. HJ fot. 1983. - *The church seen from the west.*

SÆBY KIRKE

LØVE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 2 mk.¹ Herman Gertsen, der var præst i Sæby, findes nævnt 1328, da han af kong Valdemar III fik skøde på Rygaard (en vistnok nu forsvunden gård),² og nævnes året efter i forliget 12. nov. mellem kong Christoffer II og grev Johan, hvor han opregnes blandt dem, der herefter skulle leve i fred med kongen og dennes arvinger.³ Samme år fik Herman Gertsen på kirkens vegne skøde af abbeden i Ringsted på en gård i Løgtved (Ars hrd.), og 1336 foretog han et åbenbart ret omfattende godsmageskifte med kapitlet i Århus.⁴ 24. juni 1492 overdrog kong Hans kirken som kongens og kronens ejendom til Københavns Universitet,⁵ hvorunder den lå, indtil den 1. juli 1934 overgik

til selveje. Kaldsretten, der 1621 faktisk var blevet udøvet af kongen,⁶ lå dog også i 17- og 1800'rne hos ham.⁷ 1567 havde sognet 80 tiendeydere.⁸

Kirken ligger ensomt ved den sydøstre bred af Tissø mellem landevejen og en lavning lige syd for den lille sø, Bliden. Terrænet hæver sig på kirkegårdens nordøstre del, og øst for kirken ligger den nuværende Sæbygård på et bakke-
drag over omtalte lavning, hvor Bliden tidligere havde udløb til Tissø (jfr. fig. 51). - Kirkegården, som 1894⁹ aflastedes af en annekskirke-

Fig. 2. Ligkapel fra 1887 (s. 894) og rester af senmiddelalderlig kirkelade, bevaret som den vestligste del af kirkegårdens nordmur (s. 895). HJ fot. 1983. - *Mortuary from 1887 and remains of late medieval tithe barn preserved as the western part of the north wall of the churchyard.*

gård i Buerup, har i det væsentligste bevaret gamle grænser. I nyere tid, o. 1900?, har den fået en mindre udvidelse på det højereliggende terræn i nordøst.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården hegnes af hvidkalkede mure, hængt med røde vingetegl, som undtagelsesvis har udadvendt fald i nordøst. Bortset fra den vestligste del af nordmuren (fig. 2), som er levn af en nedrevet kirkelade (se nedenfor), er murene i vest og syd ældst. De bærer præg af adskilligt flikkeri, men kan delvis stamme fra senmiddelalderen. Materialet er en blanding af marksten og store mursten; sidstnævnte oftest dominerende i de øvre partier. Sydvesthjørnet støttes udvendig af to piller. Den udvidede lomme af kirkegården i nordøst hegnes mod vest og nordvest af en høj, pudset mur, der i afsnit følger terrænets fald. Muren i nordøst er samtidig med store dele af kirkegårdens østmur, der således stammer fra tiden omkring udvidelsen. De nævnte strækninger har kløvstenssokkel og karakteriseres indvendig af kvaderridset puds. Et stykke af denne mur er ud for kirken ommuret med små

sten i nyeste tid. - På kirkegården nord for våbenhusets gavl vokser et stort lindetræ.

I nordmurens gamle del, umiddelbart øst for resterne af kirkeladen, er der en indgang, bestående af køreport og fodgængerlåde. På begge sider af denne indgang har murene bindinge, som følge af at sogneboerne tidligere måtte ride eller age til gudstjeneste. Portalens nuværende udseende med sortmalede jerntremmefløje, ophængt i pudsede piller, skyldes formentlig ændringer o. 1866,¹⁰ da man ønskede en »ny port og låge i nord«. 1861¹⁰ beskrev man den nordlige indgang som en »portal med bue over«. Den vestre indgang, som opregnedes ved samme lejlighed, kan være identisk med den nuværende, der under alle omstændigheder stammer fra 1800'ernes anden halvdel. Det er en gitterlåde af sortmalede jernstænger, som er ophængt i piller af røde munkesten, afdækket med små saddeltage af vingesten. - 1695¹¹ nævnes en »flåge i sydvest.

†*Jernkirkeriste* i trækarme nævnes flere gange mellem 1621¹¹ og 1777.¹²

Bygninger m.m. på kirkegården. Ligkappellet i

kirkegårdens nordvestre hjørne er opført 1887.¹⁰ Den nygotiske bygning (jfr. fig. 2) er af røde munkesten med kamtakke gavle og svarer helt til de lighuse, som ved samme tid opførtes for Sorø Akademis landsbykirker, f.eks. Niløse og Stenlille (s. 420, 454). Indgangen til kapellet er i vestgavlen mod landevejen, og i bygningens østre del findes redskabsrum og toilet. - Et *redskabsskur*, som er bygget for enden af den smalle slippe mellem lighuset og kirkegårdsmurens nordvesthjørne kan være identisk med det nødtøftshus, der 1927 opførtes »ved siden af ligkapellet«. Skurets facade er af bindingsværk og muligvis genanvendt fra det *†materialhus*, som opførtes 1865,¹⁰ og på en plan fra 1867 ses, hvor ligkapellet nu er.

Den op til 3 m høje kirkegårdsmur i nord mellem hjørnet og portalen er levn af en sen-middelalderlig (†)*kirkelade*, som tidligst omtales

1608 og 1652 synes ude af brug, da dens tagtegl benyttedes til ringmuren.¹³ Nordmuren og en stump af vesthjørnet repræsenterer ladens nordre flankemur og gavl. Flankemuren brydes af bomhuller, og udvendig foroven ses et glat, fremspringende skifte, som kan være levn af gesims. Pudslagene dækker derimod de åbninger, som indersidens fladbuede blændinger (fig. 2) viser tilstedeværelsen af. Den midterste af disse blændinger (dør?) flankeres mod øst af en mindre (vindue?), der undtagelsesvis ikke strækker sig ned til jordsmonnet. Øst herfor ses et par høje blændinger med korsformet (nu tilmuret) lysåbning, og i vestenden har der tilsyneladende været et tilsvarende par, af hvilket den vestre nu er blændet i murflugten. Under gravning på kirkegården påtraf graveren 1974 en række syldesten fra ladens søndre flankemur, som lå 7-8 m fra den nordre.

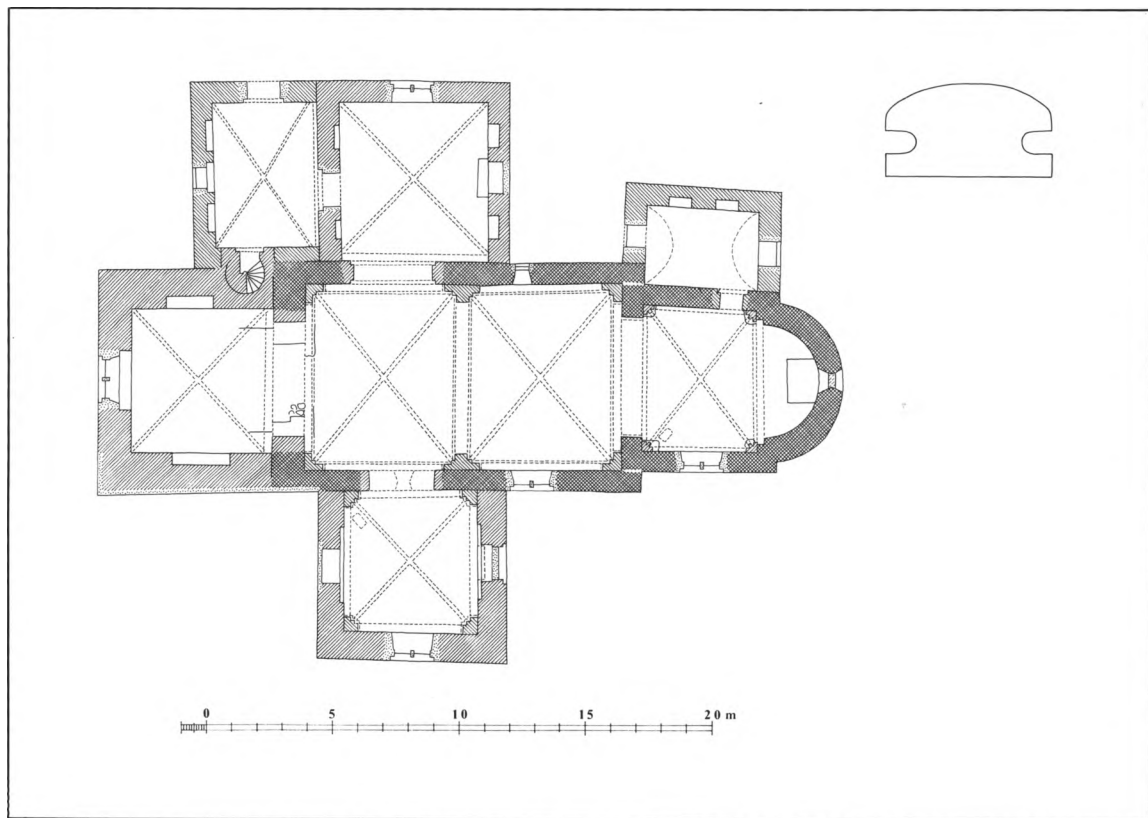

Fig. 3-3a. 3. Plan. 1:300. Målt af Paul Momme 1925, suppleret og korregeret af E1M 1966 og HJ 1978; tegnet af Marianne Nielsen 1983. Signaturforklaring s. 9. 3a. Tværsnit af stavplanke, jfr. fig. 4 (s. 896). 1:10. - 3. Ground-plan. Key on p.9. 3a. Cross-section of stave plank.

Fig. 4. Sekundær gennembrydning af korets østre taggavl, som viser frådstensmurværkets støbeteknik (s. 896) og en stavværksplanke, indlagt som ankerbjælke (s. 896). HJ fot. 1983.-
Secondary passage in the east gable of the chancel, showing the technique of laying the calcareous tufa masonry, as well as a stove plank re-used as a tie beam.

Brolægningen omkring kirken kan være lagt i forbindelse med restaureringen 1864.

†*Trækirke?* Ved gennembrydning af korets østre taggavl har man overskåret en ankerbjælke, der i tværsnit (fig. 3a, 4) er 22 cm bred, 12 cm tyk og i begge kortsider forsynet med 4 cm dybe notriller. Noterne og den buede yderside bestemmer bjælken som genanvendt tømmer fra en stavbygning, rimeligvis en trækirke, der gradvis har måtte vige for stenkirken.¹⁴

Kirken består af kor med apsis, skib og rester af et tårn, opført etapevis i løbet af 1100'rne. Hertil er i 1400'rne føjet et kapel ved skibets sydside samt et nyt tårn i vest. I 1500'nes første årtier fik kirken tillige et kapel i nord. Våbenhuset ved dettes vestside stammer i lighed med sakristiet fra middelalderens allerseneneste årtier. Orienteringen afviger lidt mod syd.

Materialer og teknik. Den ældste stenkirke er opført af *frådsten* samt *rå og kløvet marksten*, lagt i nogenlunde regelmæssige skifter og undertiden med tendens til bæltemuring. Den sekundære gennembrydning af korets østre taggavl, som er helt af frådsten, viser regelmæssige støbeskifter (jfr. fig. 4) på ca. 10-15 cm.s højde.¹⁵

Gennembrydningen afslørede endvidere en forstærkning af murværket ved *ankerbjælke*¹⁴ (jfr. †trækirke). De endnu synlige hjørner på kor og skib er sat af frådstenskvadre, og samme materiale er benyttet til vinduernes vanger og kiledannede stik. *Bomhuller* er bevaret i korets gavle, navnlig den vestre (triumfgavlen), hvor der er to rækker runde, gennemløbende huller i en afstand af ca. 1,5 m; i et enkelt er stumpene af bommen bevaret. Rester af oprindelig murbehandling kan iagttages fra tilbygningernes loftsrum og på overvæggene. Her ses, at udglattet fugemørtel både ud- og indvendig dækkes af hvidtet pudslag, der indvendig er mere finkornet og i koret glittet som underlag for kalkmalerier. Kirkens *hovedafsnit er bygget i etaper*, af hvilke koret (med apsis) er ældre end skibet. På triumfgavlens vestside ses tydeligt, at koret en tid har stået med selvstændig taggavl, som først ved skibets opførelse er forhøjet. Til korets gavl er næsten udelukkende benyttet frådsten, mens marksten er dominerende i forhøjelsen, der tillige savner den berapning, som kendetegner korgavlen. Overhovedet synes det beskrevne skift i materialer at kendeteg-

ne skellet mellem de to hovedafsnit omend intetsteds så tydeligt som i taggavlene. Lignende etapevis byggeri, hvor koret en tid kan have fungeret sammen med dele af en tidligere trækirke, kendes også andetsteds i amtet.¹⁶ Apsidens højde over fortov andrager ca. 4 m, mens kor og skib har ens murhøjde på ca. 5,3 m, målt ved de sydøstre hjørner.

Vinduer. Apsidens cirkelvindue er blændet i lysningen og præges i øvrigt af sekundære ændringer. Således er de smigede vanger forlænget nedadtil, formentlig endnu i middelalderen.¹⁷ Herved fik åbningen den mere almindelige vinduesform, som stadig er bevaret indvendig, mens den cirkulære åbning udvendig genetableredes ved restaureringen 1864. Her er diameteren 85 cm, mens den største bredde indvendig andrager 94 cm. Ved kalkmalerirestaureringen 1907 udtoges de mønede rester af en *vinduesramme (inv. nr. D9161), som bestod af fire stykker sammenbladet og fordyvlet ege-

træ (jfr. fig. 5). Trærammens ydre mål har været ca. 70x70 cm, og diameteren i den cirkulære lysning, som havde haft udvendig glasfals, var ca. 55 cm. Korets nordvindue er delvis synligt fra sakristiets loft. Det er tilmuret inden sakristiets opførelse og lukkes i murflugten af munkesten med omhyggelig fugning. Bredden er ca. 67 cm, største højde nu 142 cm, og issepunktet sidder 100 cm under murkronen. Skibets langmure har haft to vinduer, af hvilke nordsidens østre og sydsidens vestre er delvis bevaret. Nordvinduet er genetableret efter tilmuring af en dør til herskabsstolen, som dog havde borttaget vinduets nedre del, ligesom den yderligt siddende lysning med spidsbuet trækarm heller ikke genspejler oprindelige forhold. Det gælder kun bredden ved murflugt, som udvendig er 67 cm, indvendig 82 cm; issepunktet sidder 103 cm under murkronen. Den øverste del af sydsidens vindue er bevaret som en åbning over arkaden til kapellet. Bredden er udvendig 65 cm, indvendig 83 cm, og lysningen sidder ca. 30 cm inden for ydre murflugt.

Indre. Den usædvanlig brede *korbu*¹⁸ har skråkantede kragbånd, som sidder ca. 290 cm over korgulvet. Apsiden har *halvkuppelhvælv* af frådsten, mens korets *†bræddeloft* var sømmet fast til undersiden af bjælkerne, der hvilede på murkronen. I skibet var bjælkerne derimod indbygget i murkronen. Det nordøstligste af disse huller, som efter bjælkernes udtagning tilmuredes med munkesten, måler i tværsnit 25x18 cm.

Ved skibets vestgavl opførtes et smalt (*†*)*tårn* med gallerietage, som ikke indgik i den oprindeligt projekterede stenkirke, omend det vel kan være tilføjet endnu i 1100'rne. Rester af dette første tårn er synlige fra mellemstokværket i det nuværende tårn (jfr. fig. 6-8). Her ses aftryk efter flankemurene, der ifølge bevarede fortandinger kun delvis har været bygget ind i skibets gavl. I sidstnævnte findes endvidere levn af to, ca. 100 cm brede, rundbuede åbninger, som med lige gennemløbende vanger har skabt forbindelse mellem et højtliggende kammer - formentlig *herskabsgalleri* - og skibet.¹⁹ De bevarede sider af åbningerne, som dækkes

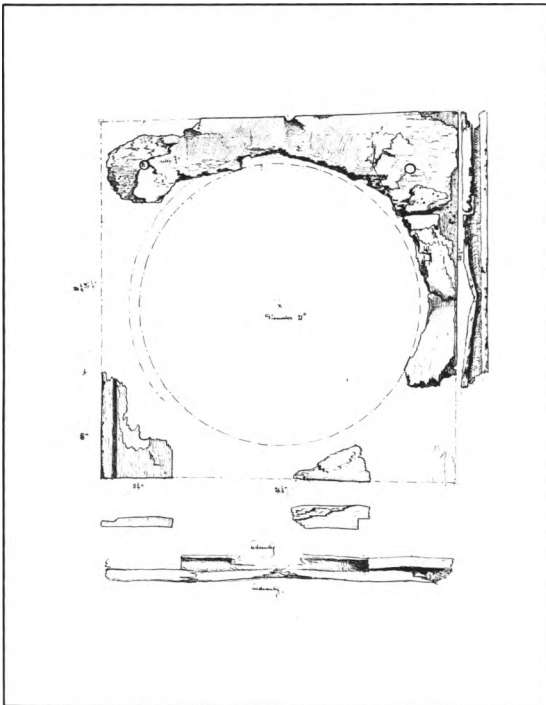

Fig. 5. *Rester af egetræsramme fra apsidens cirkelvindue, jfr. fig. 13 (s. 897). 1:15. Målt og tegnet af Eigil Rothe 1907. - Remains of oak frame from the circular window in the apse.

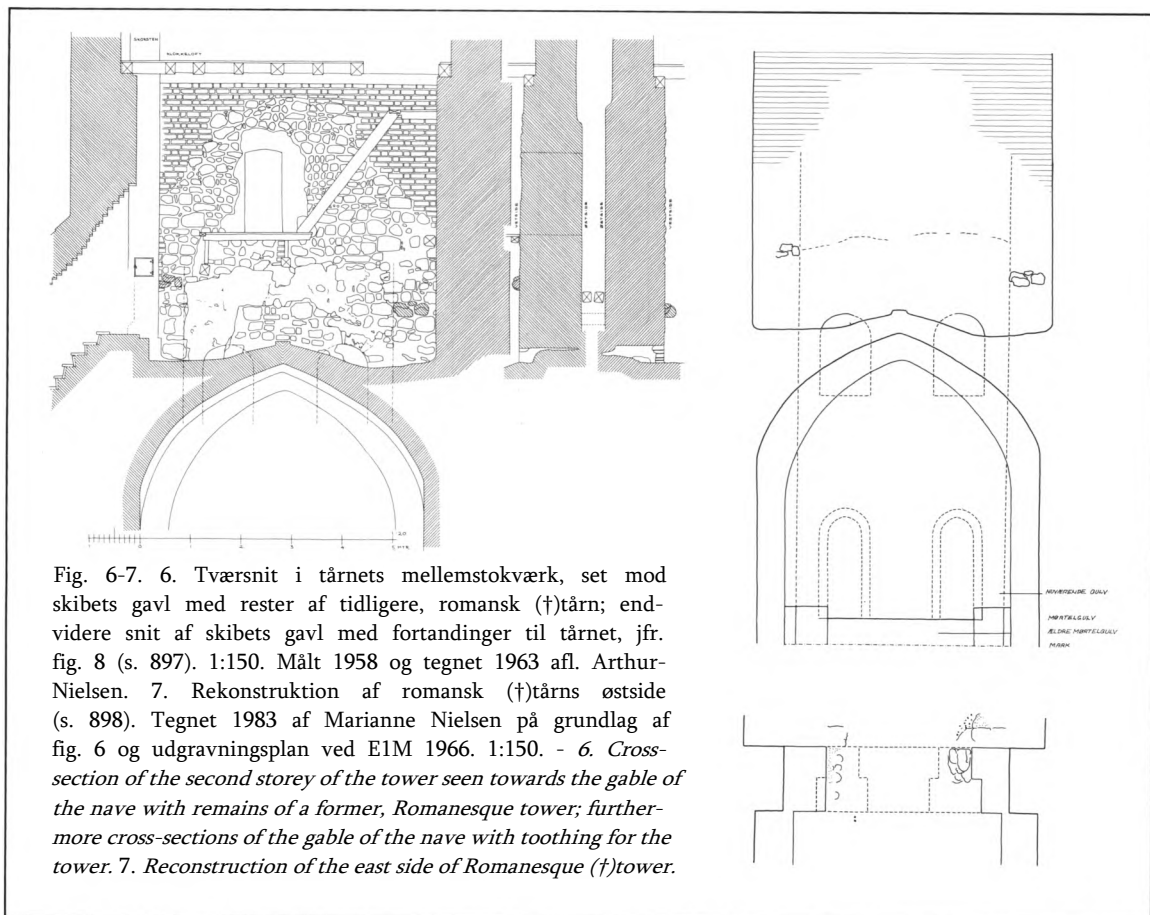

Fig. 6-7. 6. Tværnsnit i tårnets mellemstokværk, set mod skibets gavl med rester af tidligere, romansk (†)tårn; endvidere snit af skibets gavl med fortandering til tårnet, jfr. fig. 8 (s. 897). 1:150. Målt 1958 og tegnet 1963 afl. Arthur-Nielsen. 7. Rekonstruktion af romansk (†)tårns østside (s. 898). Tegnet 1983 af Marianne Nielsen på grundlag af fig. 6 og udgravningsplan ved EIM 1966. 1:150. - 6. *Cross-section of the second storey of the tower seen towards the gable of the nave with remains of a former, Romanesque tower; furthermore cross-sections of the gable of the nave with toothing for the tower.* 7. *Reconstruction of the east side of Romanesque (†)tower.*

af glittet puds, har stik af frådsten, opmuret på bræddeforskalling. Levn af galleriets vægpuds viser, at der var vandret loftsadskillelse til tårnets øvre stokværk, hvorimod situationen ikke giver mulighed for at vurdere, om tårnrummet eventuelt havde hvælv. Ved en udgravning 1966 i gulvet under den nuværende tårnbue påvistes fundamenterne af den oprindelige arkades ydre vanger. Det kunne ikke afgøres, om arkaden havde været tvedelt, idet ethvert spor af en eventuel midtpille var forsvundet ved senere begravelser i gulvet. En fals i søndre vange antyder muligheden af, at åbningerne? har væ-

Fig. 8. Fortanding til det romanske (†)tårns nordre flankemur, set fra nuværende tårns mellemstokværk (s. 897). HS fot. 1957. - *Toothing for the north wall of the Romanesque tower seen from the second storey of the present tower.*

Fig. 9. Indre, set mod vest. LL fot. 1978. - *Interior to the west.*

ret udformet som døre med bredere nicher (til dørløje?) mod tårnrummet. Udgravningen godtgjorde endvidere, at tårnets flankemure lå i en indbyrdes afstand af 4,2 m, hvorimod dets vestlige afslutning ikke påvistes. Endelig sås rester af en vægbænk langs skibets vestgavl, som var blevet afbrudt, da man sekundært åbnede arkaden til tårnet.

Skibets klart markerede taggavl (jfr. fig.6) tyder på, at tårnet er blevet skåret ned og lagt ind under en forlængelse af skibets tag, endnu inden man påbegyndte opførelsen af det senmiddelalderlige tårn.²⁰

Ændringer og tilføjelser. Kor og skib har fået *hvælv* i tiden ca. 1350-1450. Korhvælvet, som er ældst (jfr. lem og gavlkam), har spidse halvtstens skjoldbuer, der i lighed med halvtstens ribberne er ført helt ned til gulvet uden veder-

lagsmarkering, et sjældent træk, som genfindes i enkelte andre sjællandske hvælv.²¹ En tilmuret *lem* i sydkappens vestre svikkel nævnes 1666, 1702¹¹ og 1772,¹² da snedkeren fornyede ramme og lem. Hvælvslagningen har ikke medført forhøjelse af murkronen, bortset fra at østgavlen fik glatte kamme af marksten. Sydsidens murede falsgesims stammer antagelig fra 1800'rne.

Skibets to hvælvfag hviler på falsede vægpiller med ensidige, hulkantede kragbånd. De spidse skjoldbuer er helstens, gjordbuen to sten bred og ribberne halvtstens med affasede hjørner i vederlagsniveau; overgangen mellem kappernes nedre søm og skjold- og gjordbuer markeres af en lille vulst. Kapperne har helstens forstærkning af sviklerne. En nøje parallel i såvel teknik som detaljer kendes eksempelvis fra

Fig. 10. Ydre, set fra sydøst. EM fot. 1935. - *Exterior seen from the south-east.*

skibets hvælv i Hagested (s. 529). Skibets flankemure forhøjedes med fem skifter delvis ud-kraget gesims af munkesten, og østgavlen kronedes af 11 kamtakker, den øverste med cirkelblænding.

Sydsidens store *kapel* synes ifølge blændingskompositionen at stamme fra o. 1450-75 og kan være opført som lejersted for Sæbygårds herskab, idet medlemmer af slægten Oxe, bl.a. den 1460 afdøde Laurids Jørgensen, lå begravet her (jfr. gravsten nr. 1, og forsvundne begravelser). Tilbygningens høje og kraftige mure er opført af munkesten i munkeskifte over en høj syld af rejste marksten. Flankemurene krones af falsgesims og har oprindelig haft fladbuede vinduer (blændet 1864) med ydre spidsbuet spejl, der er bevaret som en falset blænding i øst. Også i gavlen, hvis nuværende vindue er indsat 1864, kan der oprindelig have været vindue, som ifølge beskrivelsen 1861¹⁰ var »spidsbuet i rundbuet fordybning«. En *tdør* i gavlen, som endnu nævnes 1822, var formentlig sekundær, omend af gammel dato.²²

Taggavlen smykkes af ni rundbuede højblændinger, af hvilke den midterste har tvillingdelt stik, samlet på hængestav med falset konsol. Herunder en ligeledes todelt glug til loftsrummet; åbningerne har spærstikformet afdækning og indrammes på indersiden af fladbuet blænding. Nærmeste parallel findes på kapellet i Mørkøv (s. 776), hvor gavlen har bevaret oprindelige kamtakker. Her er de 13 kamtakker ommuret ved restaureringen 1864.

Det indre, som har spidsbuet arkade mod skibet, dækkes af et hvælv, der ikke synes planlagt fra første færd. Herpå tyder den omstændighed, at det hviler på piller, samt at dets vestre skjoldbue skærer flankemurens fladbuede spareblænding. Hjørnepillerne har skråkantede kragbånd og bærer spidse, helstens skjoldbuer; ribberne er halvstens, og i vestkappens nordre svikkel anes en tilmuret *lem*. Østvæggens fladbuede spareblænding brydes af en smal fladbuet blænding, som sekundært er indsat her under vinduesnichen; dens anvendelse er uvis.

Tårnet er opført i tiden o. 1450-1500 efter

blændingerne at dømme. Materialet er munkesten i munkeskifte, som i de nedre stokværk veksler med bæltter af genanvendte mark- og frådsten fra det tidligere tårn. Tårnrummet åbner sig mod skibet i en bred, spidsbuet arkade. Rummets vægge brydes af spidsbuede spareblændinger, af hvilke den vestre indrammer et vindue, som i sin nuværende skikkelse stammer fra 1864. Det samtidige hvælv hviler på forlæg undtagen mod skibets gavl, hvor en spids, helstens skjoldbue er opmuret. Ribberne er halvtstens, og i søndre kappe ses et klokke-rebshul; der er lette overribber med trinkamme. Adgangen til de øvre stokværk sker gennem nordsidens trappehus, som til dels skjules af det senere opførte våbenhus, over hvis tag trappehusets halvttag rager op. Den fladbuede, falsede underdør giver adgang til en muret spindel med loft af fladbuede binderstik, der i overdøren stiger trinvis (jfr. fig. 6). Også mellemstokværkets mure har dybe spidsbuede spa-

reblændinger, som for den vestres vedkommende indrammer et fladbuet, ud- og indvendig falset vindue, hvis lysning til dels er blændet med moderne munkesten. Klokkestokværket har til alle verdenshjørner fladbuede, ud- og indvendigt falsede glamhuller, mod øst og vest er der to, på de øvrige sider tre; dog er det midterste i nord undtagelsesvis bredere end de to flankerende, formentlig af hensyn til klokkeindhejsningen. Flankemurene afsluttes af falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle smykkes af syv spidsbuede, stavværksdelte højblændinger og tilsvarende antal kamtakker. Denne komposition genfindes i en række kirker spredt over Sjælland.²³

Nordsidens *kapel* er opført i tiden o. 1500-1525, jfr. kalkmalerier. Materialet er munkesten i munkeskifte over markstenssyld. Flankemurene har falsgesims, og taggavlen smykkes af ni høj blændinger, svarende til antallet af kamtakker. Blændingerne, der udgår fra sav-

Fig. 11. Ydre, set fra nordøst. LL fot. 1978. - *Exterior seen from the north-east.*

skifte i gavlens fodlinje, har vandret falset afdækning og i to af blændingerne en fladbuet glug til loftet. Vinduernes oprindelige antal og form lader sig ikke med sikkerhed bestemme. Østsidents, som 1864 blændedes ved ydre murflugt, fremtræder mod det indre som en fladbuet niche, hvis bredde er øget ved borthugning af de false, som endnu er bevaret i stikket. 1861¹⁰ beskrives kapellets østre vindue som spidsbuet, hvormed antagelig mentes en ydre åbning eller spejl. Det store spidsbuede nordvindue stammer fra 1864, og dets forgænger beskrives 1861 som »spidsbuet i rundbuet fordybning« (d.e. rund- eller fladbuet spejl). Den fladbuede, udvendigt falsede dør i vest sidder antagelig på oprindelig plads, omend formen skyldes restaureringen 1864. Over den indre åbning ses rundbuet stik til en bredere, formentlig oprindelig åbning.

Det indre, som mod skibet har spidsbuet, falset arkade, overdækkes af samtidigt hvælv, hvilende på forlæg, undtagen mod skibet, hvor en spids, helstens skjoldbue er opmuret; ribberne er halvtstens. Østsidents alter og vestsidents dør flankeres af fladbuede *gemmenicher*, hvis bund sidder ca. 80-90 cm over nuværende gulv. Over døren en fladbuet spareblænding.

Våbenhuset, som er yngre end både tårn og nordkapel, må stamme fra tiden o. 1525-50 og omtales tidligst 1639-40.¹¹ Det er opført i hjørnet mellem tårn og kapel med benyttelse af munkesten i munkeskifte. Taggavlen og de øverste skifter af murene synes ommuret, men antagelig uden væsentlige ændringer.²⁴ Flankemuren har falsgesims, og den asymmetriske taggavl otte kamtakker samt tilsvarende antal højblændinger med trappestik. Den fladbuede, indvendigt falsede dør er fra restaureringen 1864 og afløser en ældre, formentlig oprindelig åbning, der 1861¹⁰ beskrives som rundbuet i ydre, spidsbuet spejl. Vestsidents fladbuede vindue stammer fra nyere restaurering, formentlig 1864. Udvendig ses bredere fladbuet stik over nuværende afdækning, og indvendig åbner lysningen sig i en fladbuet spareblænding, som må være oprindelig. Sidstnævnte flankeres af to tilsvarende blændinger. Det indre dækkes af sam-

tidigt hvælv, der mod kapel og tårn har spidsbuede halvtstens skjoldbuer; ribberne er kvartstens.

Sakristiet, der tilhører en ganske udbredt gruppe fra middelalderens seneste årtier,²⁵ er opført af munkesten i munkeskifte. Nordmuren har falsgesims, og tilbygningen dækkes af halvtæg, som viderefører korets tagflade. Halvgavlne smykkes af blændinger (fire i øst og tre i vest), hvis trappeformede afdækning ligesom kamtakkerne skyldes en istandsættelse fra 1900'ernes første årtier.²⁶ Det fladbuede østvindue og den fladbuede vestdør stammer antagelig begge fra 1864.²⁷ Det indre dækkes af fladbuet tøndehvælv, og i nordvæggen ses to helstens dybe, fladbuede nicher, ca. 100-104 cm høje og 90 cm brede samt med bunden 75-80 cm over gulvet. Forbindelsen til koret sker gennem en fladbuet åbning, som er falset mod sakristiet.

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. I regnskaberne omtales en række reparationer af murværk og tage. Således ansøgte man 1736²⁸ om kørselstilladelse for 113 vogne med materialer (4000 mursten, 2500 tagsten), 1778¹¹ tales blot om »kirkens store reparation«, og 1787 medgik 4550 mursten og 1520 tagsten til vedligeholdelsesarbejder på »hovedbygningen«.²⁹ Som det ofte er tilfældet, synes især tårnet at have krævet idelig istandsættelse: 1636¹¹ »nedfaldt den vestre side«, og ved den efterfølgende reparation har man muligvis opført den *†støttepille* ved sydvesthjørnet, som 1700¹¹ måtte fornyes. Piller blev også senere gentagne gange repareret som følge af brøstfældighed;³⁰ den bibeholdtes ved hovedrestaureringen 1864, men er nedtaget inden århundredskiftet. Tårnets sydside fortykkes af en skalmur indtil 12 skifter under glamhullerne, hvor denne støttemur afdækkes af vingetegl. Den skyldes muligvis en reparation 1838,³¹ som omfattede skalmuring af sydsiden; dog stammer det store korsanker, hvormed muren er bundet ind i det gamle murværk sikkert fra 1772.³²

†*Materialhus.* 1736¹¹ indrettedes et tømret, bræddeklædt aflukke i søndre våbenhus (d.e. kapellet) til det gamle bly fra tagene. Det mate-

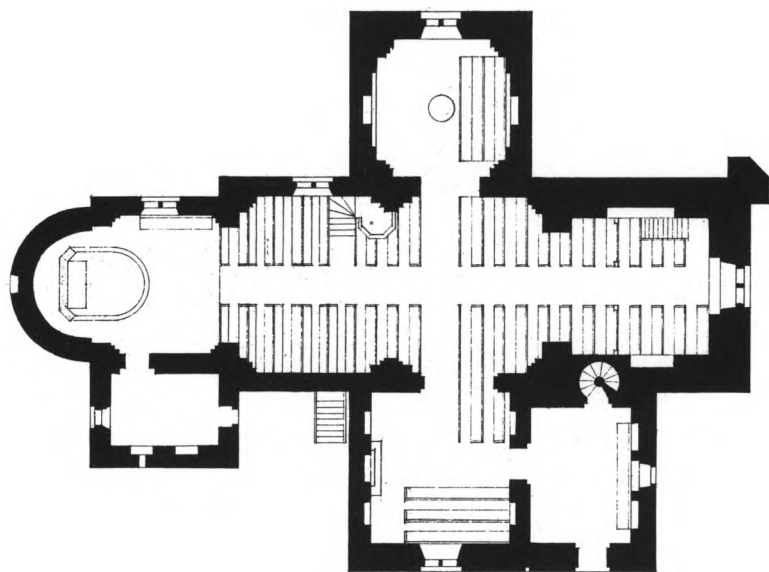
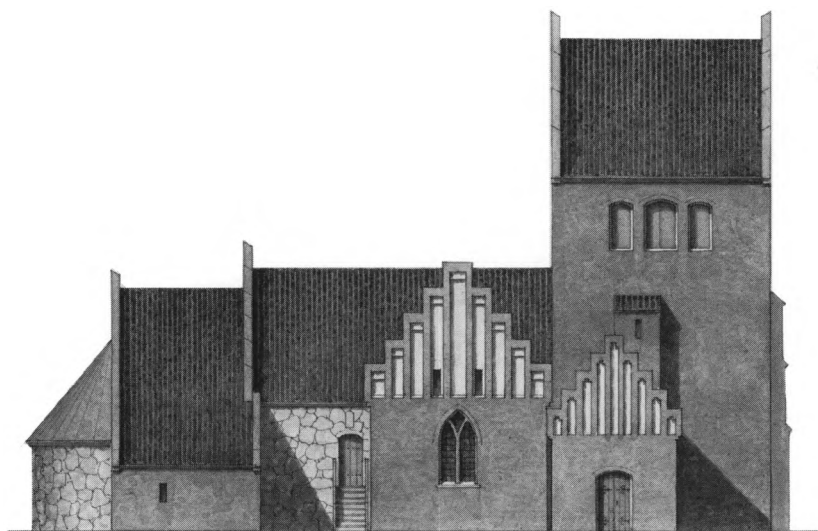

Fig. 12. Opstalt mod nord og plan. 1:300. Fra to farvelagte blade, signeret »Hoffmann 1867«. - *Facade towards the north and ground-plan. From two coloured leaves, signed by »Hoffmann 1867«.*

rialhus med dør, som snedker Hans Larsen gjorde 1759, efter at man 1753 havde ytret ønske om et hus for at hindre bortstjæling af materialer (bl.a. bly), var formentlig opført sam-mestedes.³³

Gulve. Udgravninger i apsis 1907 og ved tårnarkaden 1966 har givet oplysninger om mindst tre middelalderlige gulvlag. 1-2) I koret konstateredes et gulv af kalkmørtel, udstøbt over håndstore rullesten. I apsis lå gulvet et trin hævet og dækkedes af frådsten over fundament af marksten (jfr. fig. 13). Frådstensgulvet blev herefter rekonstrueret sammen med alterbordet. - I skibets vestende (jfr. fig. 7) fandtes et oprindeligt gulv af kalkmørtel, og 17 cm højere lå et nyt mørtelgulv, muligvis udstøbt i forbindelse med opførelsen af arkaden til tårnet. 3) I koret fandt Rothe rester af et flisegulv, hovedsagelig bestående af genanvendte lerfliser med sortgrøn, gulrød og rødbrun glasur. De var kvadratiske med sidelængde på ca. 15 cm og en tykkelse af ca. 5 cm. Herfra adskilte sig to flise-brudstykker, det ene ca. 30x20x8 og afrundet på den ene kortsider som til trin, det andet, der 1907 indsendtes til Nationalmuseet (inv. nr. D 6548), er et slidt fragment af en rektangulær **gulvjlise*, som oprindeligt har målt ca. 32x25x5 cm. Det røde murstensgods dækkes af klar blyglasur, og oversiden har indstemplet ornament, som kendes fra gulvfliser i Sorø, Alsted og Store Taarnby.³⁴ Begge sidstnævnte fliser fandtes »beliggende på en sådan måde, at der umuligt kan være tale om oprindeligt leje«.

Løsfund af en *flise* fra 1500'erne af såkaldt Næstvedtype fandtes 1971 i sakristiet.³⁵ Flisen, ca. 20x20 cm, af rødt murstensgods dækkes af rester af grøn glasur over begitning.

De stavværksdelte, spidsbuede *vinduer*, som 1864 indsattes i kor, skib og samtlige tilbygninger på nær sakristiet, afløste vinduer, som antagelig var stærkt præget af eftermiddelalderlige reparationer og muligvis i visse tilfælde indsat i denne periode. Situationen umiddelbart inden restaureringen fremgår af kirkens beskrivelse 1861, som er refereret i forbindelse med gennemgangen af de enkelte afsnit. Beskrivelsen er dog åben for fortolkning, således siges korets

og skibets sydsider at have »to spidsbuede trævinduer, det ene i rundbuet fordybning«. Over det nuværende korvindue ses dele af teglstensstik, utvivlsomt levn af ældre vinduesåbning, hvorimod det er uvist, om et omsat parti af kormuren vest for det nuværende vindue har forbindelse med ældre vindues (åbning). - Regnskaberne fortæller, at kirken 1640-41¹¹ betalte for otte stænger til »det ny vindue«, formentlig ved prædikestolen, foruden glas og bly til både nye og gamle vinduer.³⁶ 1793¹¹ fik kirken atter et nyt vindue.

Tagværker. Korets og skibets tagværker er i væsentligt omfang ændret i nyere tid. Korets har dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere, hovedsagelig af fyr; dog er gavlens spær-fag af eg bevaret. I skibet er de øvre hanebånd af genanvendt egetømmer, og til de lodrette spærstivere, som er kæmmet ned over spærskoen, er der ligeledes benyttet eg. Selve spærrene og det nedre lag hanebånd er derimod udskiftet med fyr. Tagværkerne over de to kapeller er af eg, og formentlig oprindelige. Begge tilbygninger har dragerstole med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere kæmmet ned over spærskoen. Sakristi, våbenhus og tårn har nyere tagværker af fyr.

Kirken har over flere afsnit haft *†blytage*, som tidligst nævnes 1626.²⁹ Sakristi og våbenhus fik dog 1640¹¹ nyt tag af tegl, og 1675¹¹ lagde man også tagsten på nordsiden af koret. Adskillige reparationer af blytage omtales imidlertid fortsat,³⁷ og endnu 1777¹² fandtes bly, omend det overalt var gammelt og burde omstøbes. Det sidste levn heraf fjernedes 1908 fra apsiden og erstattedes af kobber. 1875³⁸ ønskedes et kobbertag på tårnet afløst af tegl eller skifer.

Endnu i 1860'ernes begyndelse stod kirkens udvendige mure dækket af hvidtekalk, bortset fra tårnets vestre og nordre sider, hvor de røde mursten var blotlagt.

1864¹⁰ underkastedes bygningen imidlertid en *hovedrestaurering*, hvis omfang dog ikke er præciseret bortset fra indsættelsen af nye jernvinduer. Arbejdet ledes af den kgl. bygningsinspektør Chr. Hansen, hvis idealer i restaureringsmæssig henseende er velkendte fra

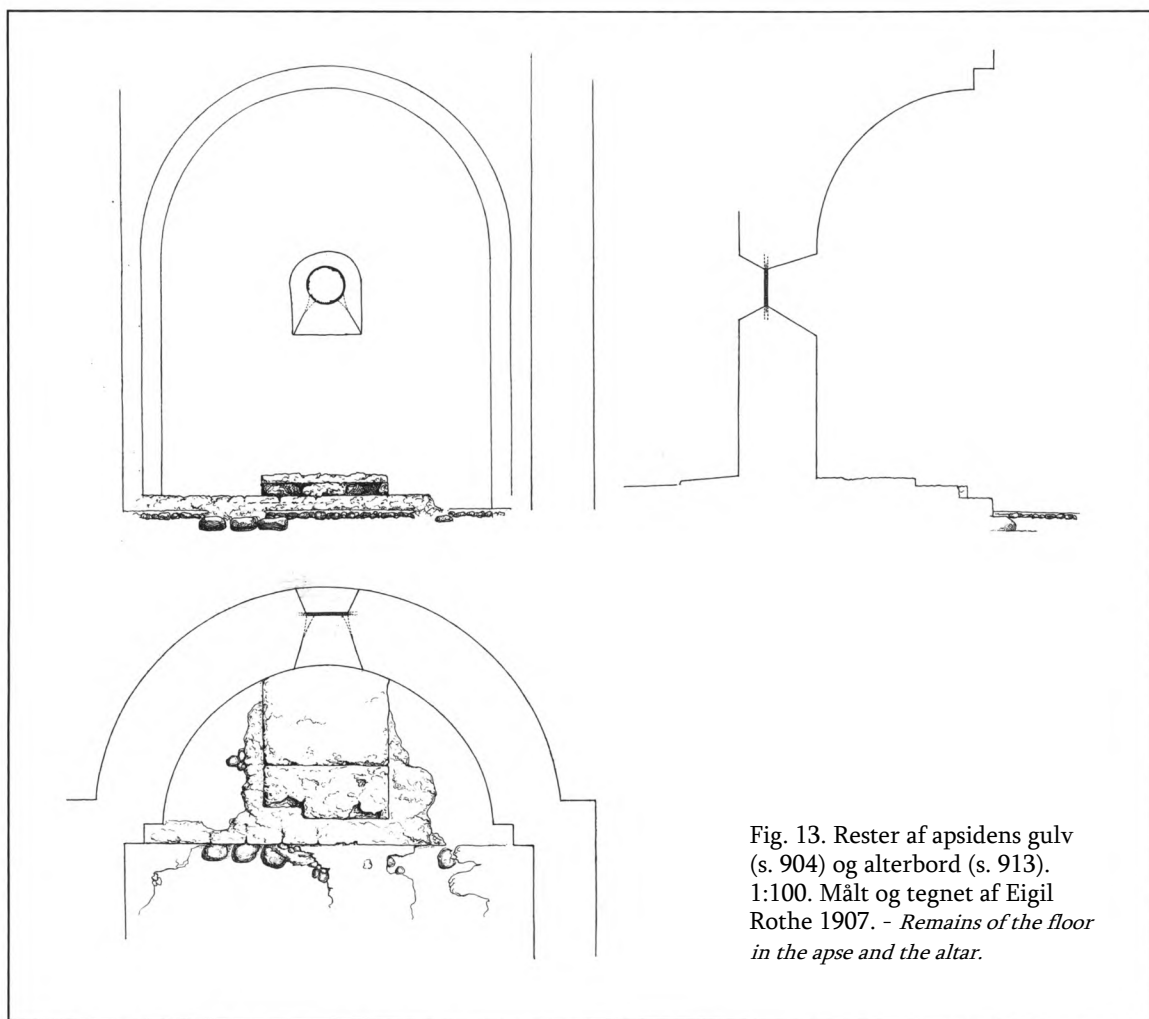

Fig. 13. Rester af apsidens gulv (s. 904) og alterbord (s. 913). 1:100. Målt og tegnet af Eigil Rothe 1907. - *Remains of the floor in the apse and the altar.*

andre af Universitetets kirker såvel som fra kirkerne tilhørende Sorø Akademi.³⁹ Kirkens tilstand før og efter restaureringen fremgår i et vist omfang ved sammenligning mellem beskrivelsen fra 1861 og en række tegninger, signeret »Hoffmann 1867« (fig. 12).⁴⁰ Ved restaureringen afrensedes de ydre mure overalt, nye vinduer og døre indsattes, og gavlene renoveredes. I kirkens indre rensedes hvælvbuerne for puds, for professor Hansen ville, som Kornerup udtrykker det, »allevegne have Murstensdecoration enten det er en stor eller lille Kirke«.⁴¹

Kirken står i dag udvendig fortsat præget af restaureringen i 1864, hvorimod interiøret efter Ebbe Lehn Petersens istandsættelse 1965-68¹⁰ er

mildnet ved kalkning af de afrensede buer. Samtidig har gulvene i det et trin hævede kor, i skibet, tårnrummet samt de to »korsarme« fået ensartet belægning af gule sten på fladen, lagt uden fuge. I stolene er der gulv af ludbehandlet træ. Dette gælder tillige sakristiet, mens våbenhuset har et lidt ældre gulv af Hasleklinker, lagt i sildebensmønster med fuge.

Opvarmning. 1881¹⁰ opsattes to kakkellovne, der 1902⁴² var afløst af kalorifer. 1930¹⁰ erstattedes denne af et lavtryksdampanlæg, der ombyggedes ved seneste restaurering af kirken.

Fig. 14. Majestas domini. Romansk kalkmaleri i apsis (s. 907). Farvelagt tegning ved Jacob Kornerup 1864. - *Christ in Majesty. Romanesque mural in the apse.*

KALKMALERIER

Under kirkens hovedrestauration 1864 stødte man på kalkmalerier, som på opfordring af J.J. A. Worsaae, direktøren for fædrelandets antikvariske mindesmærker, undersøgte og re-

staureredes af Jacob Kornerup samme år. Opgaven omfattede først og fremmest dele af korets romanske udsmykning på apsidens halvkuppel og korbuens underside; men herudover afdækkedes en sengotisk udsmykning i nordkapellet. Allerede ved århundredskiftet var de

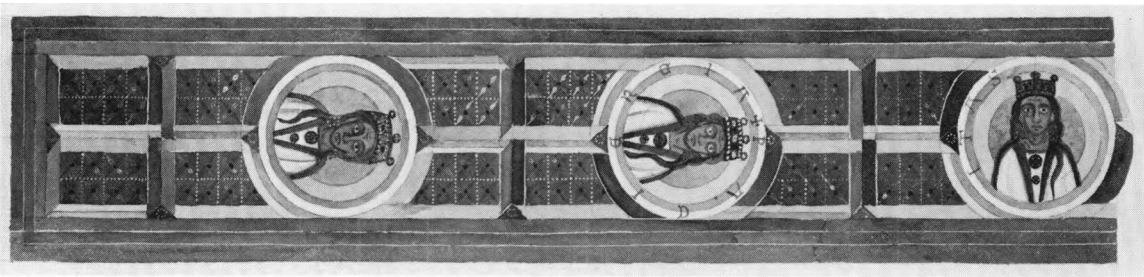

Fig. 15. Dyder. Romansk kalkmaleri på korbuens underside (s. 908). Farvelagt tegning ved Jacob Kornerup 1864. - *Virtues. Romanesque wall-painting on the soffit of the chancel arch.*

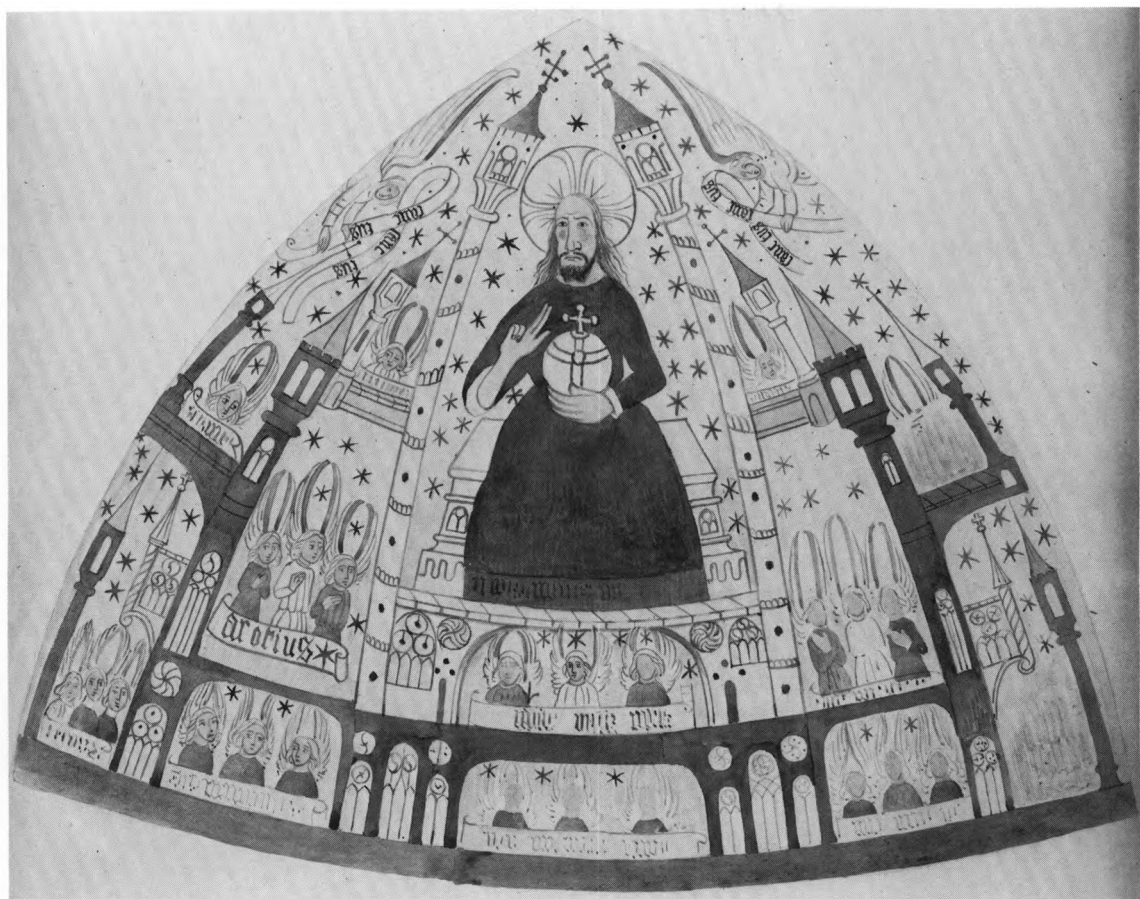

Fig. 16. Det himmelske Jerusalem. Kalkmaleri fra o. 1500-25 på vestkappen af nordkappellets hvælv (s. 910). Farvelagt tegning ved Jacob Kornerup 1864. — *The celestial Jerusalem. Mural c. 1500-25 on the west cell of the north chapel's vault.*

romanske malerier, der sammen med Skibby og Hagested hører til førstegrøden af genopdaget romansk maleri,⁴³ så medtagne af bl.a. tilsodning, at en genrestaurering fandtes påkrævet. Efter en række undersøgelser gennemførtes i 1907-08 en grundig rensning, supplerende og genrestaurering ved Eigil Rothe, der tillige fremdrog og restaurerede en udsmykning på korhvælvet. 1967 genrestaureredes samtlige billeder af Gregers M. Lind, der afløstes af Knud Simonsen, Robert Smalley og endelig af Egmont Lind. Ved denne seneste restaurering foretoges en konservering af nordkappellets hvælvudsmykning, som suppleredes med den øvre række af væggenes billeder.

1) O. 1150-1200 har apsis, kor og triumfvæg fået en fornem udsmykning, hvis billeder er

bevaret og til dels rekonstrueret på apsidens halvkuppel og korbuens underside, mens der på overvæggene ses urørte fragmenter.

Apsidens halvkuppel (fig. 14, 18, 22) smykkes af en storslået Majestas domini. Kristus er indrammet af mandorla og troner frontalt, siddende på regnbuen med fødderne hvilende på en mindre bue, formentlig jordkuglen.⁴⁴ Herren løfter sin højre hånd i velsignende gestus, mens han med den venstre støtter livets bog på knæet. Han har korsglorie og en rigt draperet dragt, hvis fyrstelige pragt understreges af ædelstensbesatte bræmmer og clavusbånd. Svævende omkring mandorlaen kredser de fire evangelisters tegn, alle med evangeliebog: mod nord Mattæusenglen over Markusløven, mod syd Johannesørnen over Lukasoksen. Denne

Fig. 17. Dydefigur. Detalje af romansk kalkmaleri på korbuens underside, jfr. fig. 15 (s. 908). LL fot. 1978. - *Virtue. Detail of Romanesque wall-painting on the soffit of the chancel arch.*

himmelske vision flankeres af fire stående personer: mod nord Maria og en mand, mod syd Johannes, ligeledes med ledsagende mandsperson. Disse ledsagefigurer har alene en bog som attribut og forestiller muligvis apostelparret, Peter og Paulus.⁴⁵ Billedfremstillingen indrammes af ædelstensprydet bånd og afsluttes for enden af frise, sammensat af perspektivisk mæander over en tungebort, aftenet fra mørkerødt over okker til hvidt. Vinduessmigen har en bort af firkløverblomster i cirkelslag, hvis nedre del er en rekonstruktion.

Trods en meget hårdhændet afdækning og flere efterfølgende restaureringer, af hvilke Kornerups omfattede rene rekonstruktioner (størstedelen af søndre halvdels stående figurer og Lukasoksen), så må kompositionen i sine hovedtræk betragtes som autentisk.⁴⁶ Derimod

er vigtige detaljer utvivlsomt gået tabt eller forvansket af Kornerup.⁴⁷

Koret. Apsisbuen har afstribede bånd, og fragmenter over hvælvet viser, at der i sviklerne på korets østvæg har været malet stiliserede træer, som de bl.a. kendes fra Paradisfremstillinger.⁴⁸ På nordre overvæg ses svage spor af figurfremstilling. Korets billeder har foroven simpel afstribning.

På *korbuens underside* (fig. 15, 17) er malet en dekoration, bestående af fem dydemedaljoner, som forbindes af prismestave og indrammes af stribede bånd; baggrunden mellem medaljernerne udfyldes af et mønster, bestående af spinkle korsblomster i kvadratiske felter. Dyderne repræsenteres af frontale brystbilleder af kvinder, hvis kroner og andre smykker leder tanken mod byzantinske prinsesser. Navnene har været angivet med majuskler på medaljernes cirkelslag. Kun de tre øverste er nu synlige og muligvis til dels fejlagtigt restaureret.⁴⁹ I topmedaljonen »charitas« (Kærlighed), flankeret af »spes« (Håb) mod syd og »paciencia« (Tålmod) mod nord.

Af *triumfvæggens* udmaling ses nu kun en stump af den øvre afstribning, idet maleripudsen er hugget ned og erstattet af hvidtet puds lag inden hvælvsbygningen.⁵⁰

Teknik, farver og stil. Malegrunden, der nu bedst iagttages på korets overvægge er en glittet puds, øjensynlig opsat direkte over den udglattede fugemørtel. Der har antagelig været arbejdet i en blanding af fresco- og seccoteknik, således at konturtegnings og dækfarver er bundet ind i den endnu våde puds, mens de finere detaljer er lagt på al secco. Til baggrunden i apsisbilledet og korbuens medaljoner er benyttet blå farve over sort undermaling, hvilket forklarer den gråsorte farve, som nu dominerer apsisen. Kun på korets overvægge ses endnu spor af den tidligere blå ultramarin, som oprindeligt har givet malerierne deres eksklusive præg. Til konturtegnings, dragter og ornamentale indramninger er benyttet rødbrunt, mørke og lyse okkerfarver samt hvidt og i enkelte tilfælde grønt (mæanderfrisen og Johannesapostlen). Glorierne er gulbrune.

Fig. 18. Majestas domini. Detalje af romansk kalkmaleri i apsis, jfr. fig. 14 (s. 907). Eigil Rothe fot. 1907. - *Christ in Majesty. Detail of Romanesque mural in the apse.*

En nærmere stilistisk sammenligning med andre romanske kalkmalerier i det østlige Danmark hæmmes af den dårlige overlevering.

Korbueudsmykningen har dog en uomtvistelig parallel i kompositionen på Kirke-Hyllinges korbue såvel som i en række andre sjællandske

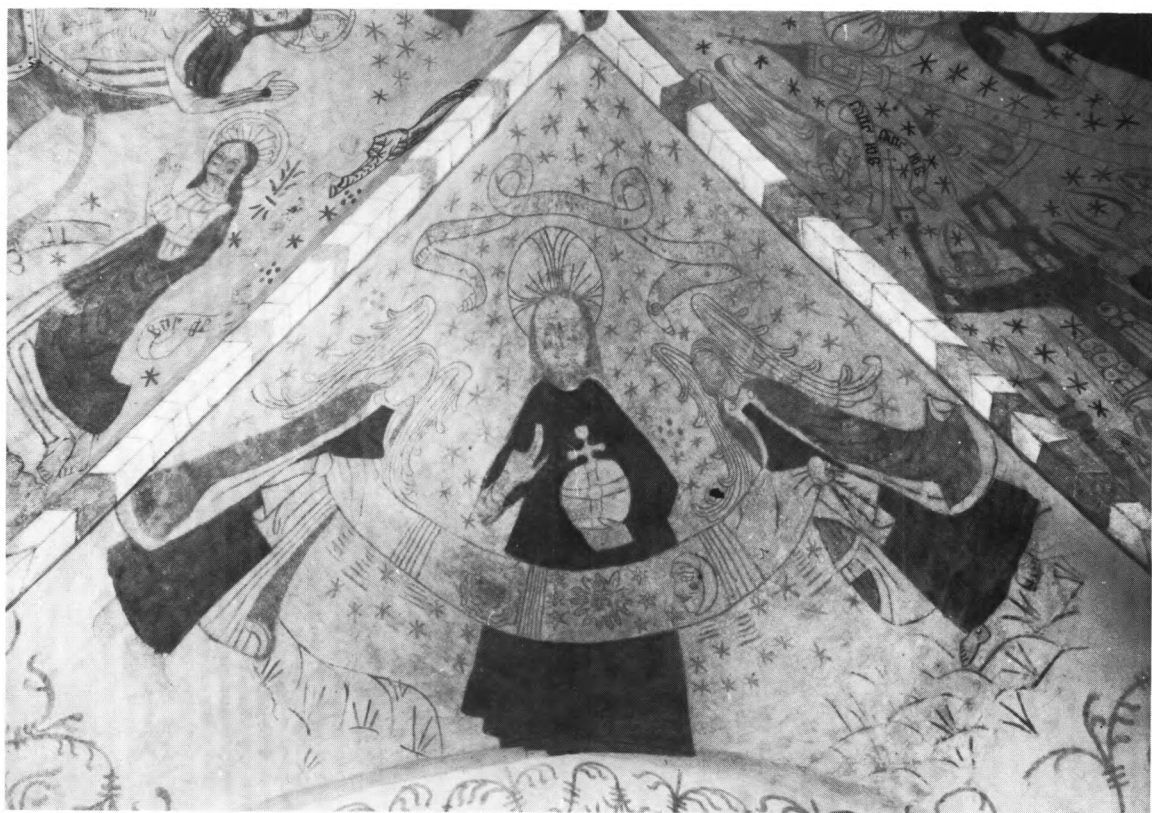

Fig. 19. Skabelsen af himlen og planeterne. Kalkmaleri fra o. 1500-25 på søndre hvælvkappe i nordkapellet (s. 910). LL fot. 1978. - *The Creation of Heaven and the Planets. Mural c. 1500-25 on the south cell of the north chapel's vault.*

kirkers udsmykning af samme led.⁵¹ Ydermere har man peget på Vä i Skåne, hvis billeder såvel i komposition, stiltræk og en enkelt uanselig detalje rummer paralleller med Sæby-udsmykningen.⁵² De nævnte maleriudsmykninger skyldes antagelig bestillere i samfundets top - kongemagt eller ledende adelsslægter som Hviderne. Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at Sæby og Vä også ad historisk vej er knyttet sammen, idet et stadfæstelsesbrev til den kongeligt stiftede kirke i Vå er udstedt 1182 på Sæbygård, som ifølge en yngre tradition skal have været ejet af Esbern Snare.⁵³

2) O. 1500-1525 har nordsidens kapel fået en formentlig fuldstændig udmaling på vægge og hvælvkapper. Heraf er fremdraget størstedelen af den øverste vægfrise samt hvælvudsmykningen. Emnet for udsmykningen er fire store åbenbarelses - »repræsentationsbilleder« - på

loftets »himmelhvælv«, mens vægfrisen rummer fortællende billeder fra menneskets ældste historie.

Hvælvets sydkappe (fig. 19) viser den skabende Gud, der Kristus-lig (korsglorie) troner med rigssæble i skødet og højre hånd løftet i velsigende gestus. Han flankeres af to stående engle, der holder et bånd hen foran Skaberens medbillede af hans værk: En skyformation - antagelig forestillende himmelen⁵⁴ - efterfølges af sol, stjerner og måne. Inskriptionen på et bånd over Guds hoved er nu udvidsket.

På vestkappen (fig. 16) ses det himmelske Jerusalem, gengivet som tværsnit af en gotisk katedral med tårne, fialer og stavværksvinduer.⁵⁵ Midt i bygningen troner Kristus på et højsæde. Hans attribut og gestus svarer til Skaberens i sydkappen. Foroven svæver engle med minuskelskriftbånd: »Sanctus« (hellig). Overalt i

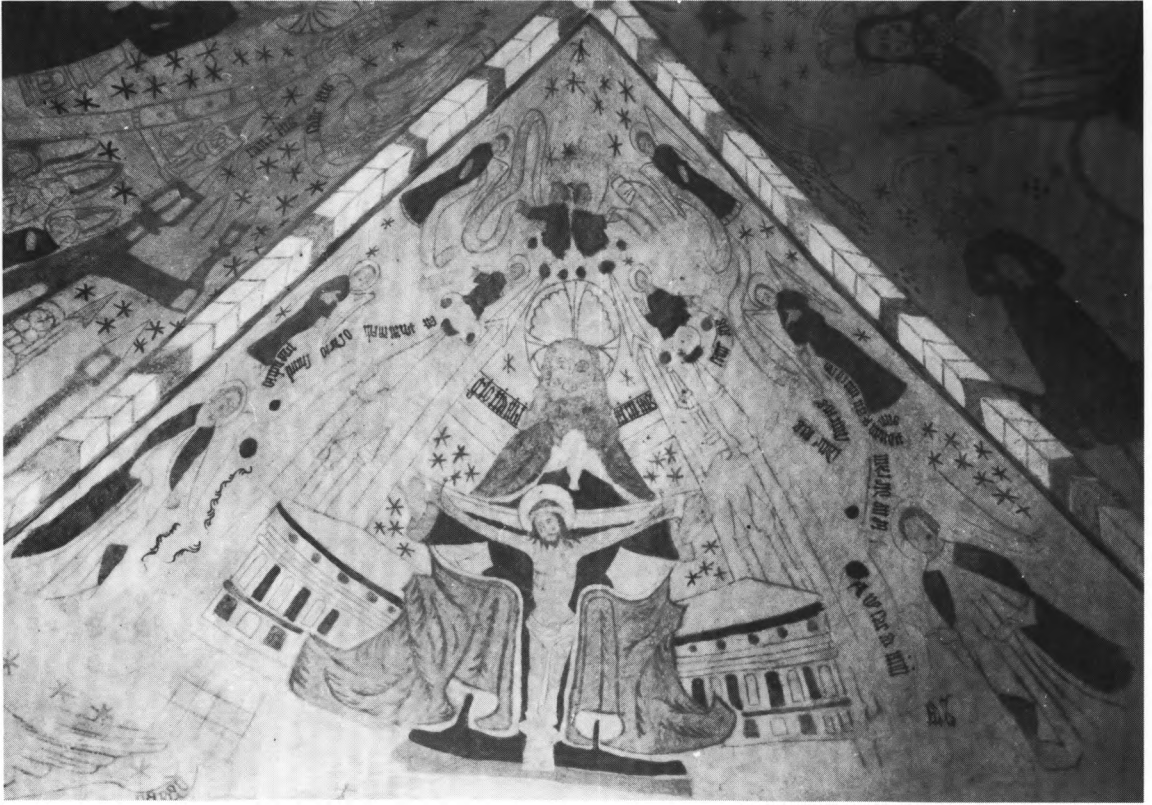

Fig. 20. Treenigheden. Kalkmaleri fra o. 1500-25 på nordre hvælvkappe i nordkapellet (s. 911). LL fot. 1978. - *The Trinity. Mural c. 1500-25 on the north cell of the north chapel's vault.*

bygningen ses tregrupper af engle, der lovpriser Herren med tilsvarende akklamationer. En række af indskrifterne er ikke længere læselige, således skal der under Kristus have stået »Paradisus«. ⁵⁶ Et midtfelt i fremstillingens nedre zone viser tre små skikkelser, antagelig forestillende de salige menneskesjæle, der optages i den himmelske bolig. ⁵⁵

I nordkappen (fig. 20) ses Treenigheden, repræsenteret af en såkaldt nådestolsfremstilling. Gud fader, en langhåret, skægget mand med skaldet isse, hvormod korsglorie, troner frontalt på et rigt udstyret højsæde. Foran sig holder han sin korsfæstede søn, over hvis hoved omrids af helligåndens due anes. På ryglænet læses følgende minuskelindskrift: »Gloria tibi trinitas« (ære være dig Treenighed). Nådestolen indrammes af engle med skriftbånd, hvis tekster kun delvis er læselige. Mod vest: »[Glo-

ria] sit patri cu(m) filio sa(n)cto simul paraclito« (ære være faderen med sønnen og den hellige trøstermand). Mod øst er hyldestråbet »sanctus« gentaget tre gange; endvidere læses: »Benedic(!)am patrem et filium cu(m) sa(nc-tus?) us« (jeg vil velsigne faderen og sønnen) - »Ave sa(n)cta trini[t]as« (hil den hellige Treenighed).

I østkappen (fig. 21) er Dommedag. Den kappeklædte Kristus troner på regnbuen med jordkuglen som fodskammel. Med løftede hænder fremviser han sine naglegab, ligesom sidevunde og føddernes naglegab med udstrømmende blod er demonstrativt synlige. Verdensdommeren flankeres af knælende forbedere, Maria med hovedlin ved hans højre side, Johannes ved den venstre. Foroven svæver to engle med skriftbånd, hvis udslidte tekst antagelig har rummet opstandelsesbefalingen:

Fig. 21. Dommedag. Kalkmaleri fra o. 1500-25 på østre hvælvkappe i nordkapellet (s. 911). LL fot. 1978. - *The Last Judgement. Mural c. 1500-25 on the east cell of the north chapel's vault.*

»Surge[te]« (stå op, I). Under Kristus ses de nøgne døde, som rejser sig fra gravene.

Dommens enten-eller illustreres i billederne af Himmerig og Helvede. Mod nord ledsages en gruppe nøgne frelste sjæle af en engel til den himmelske stad, i hvis port de modtages af S. Peter med nøglerne. Mod syd slæber en hornet djævel en sammenlænket gruppe af fortabte ind i det flammende helvedesgab. Hovedbeklædningerne viser, at gruppen omfatter pave, konge og bisp! Endelig ses en grinende djævel, som nærmer sig helvede med et nøgent menneske over skuldrene.

Det første bevarede billede af væggenes skabelsescyklus er på *vestvæggen*, nord for blændingen, hvor hovedparten af Adams skabelse er intakt. Den nøgne Adam flankeres af to store skikkelser: Til venstre en engel med skriftbånd, af hvis tekst er bevaret de første minuskler i den

forklarende billedtekst: »Hic...« (her...); til højre den Kristuslignende Gud.

Herefter følger på *nordvæggen*, vest for vinduet Evas skabelse, opbygget analogt med den foregående skabelsesscene. Eva vokser op fra den sovende Adam. Til højre ses Gud, der rækker hende den ene hånd og med den anden peger på den flankerende engels skriftbånd, af hvis tekst nu kun slutningen læses: ».....pa-rad[is]«.

Øst for vinduet, som har været indrammet af en tårnlignende bygning, gengives ægteskabets indstiftelse. Gud står frontalt mellem det nøgne menneskepar og besegler deres håndslag. Omridset af den tårnlignende genstand under hænderne er muligvis levn af alter? Mod øst indrammes scenen af tårn.

På *østvæggen*, nord for vinduet, er dele af Syndefaldet bevaret. Til venstre efter et tårn ses

Eva; herefter træet med slangen, der synes at have menneskehoved. Adam er ikke synlig. Foroven udslidt skriftbånd.

Syd for vinduet er malet Uddrivelsen. En stor engel med løftet slagsværd driver det nøgne menneskepar ud fra Paradiset, hvis port er vist som en tårnlignende bygning langs vinduets søndre vange. Bygningsrester længst til højre i billedet kan være levn af rammearkitektur; over billedet rester af skriftbånd. Samtlige billedbaggrunde udfyldes af stregstjerner, ribberne har sparrer og på skjolbuens underside samt i enkelte svikler ses rankeslyng. — Billederne er malet på hvidtekalk med anvendelse af mørkerød, orangerød, grå og sort samt hudfarve.

3) Fire senmiddelalderlige indvielseskurs på apsisrundingen under den romanske lavfrise (jfr. fig. 22) er formentlig afdækket af Kornrup. De røde hjulkors, indrammes af cirkelslag i gråt og rødbrunt.

4) O. 1550 har korets og skibets hvælv (jfr.

Fig. 22. Kalkmalerier i apsis (s. 907) og på korhvælv (s. 913). LL fot. 1978. - *Murals in the apse and on the vault of the chancel.*

fig. 22) fået en rent dekorativ udsmykning, bestående af forskellige former for planteornamentik: rosetter og blomsterkalke, der udgår fra afskårne grene. Motiverne, som restaureredes på korhvælv, er malet med rødbrune, gulokker, lysokker, grå, sorte, grønblå og mønje farver. En beslægtet hvælvudsmykning kendes fra Gørløse (DK. Frborg. s. 2181).

†*Kalkmalerier.* 1) Et senmiddelalderligt billede af Kristus som smertensmand fandtes endnu 1923 delvis bevaret på nordkappellets vestvæg, i blændingen over døren. Billedet var antagelig samtidig med kappellets øvrige malerier fra o. 1500-25. 2) 1864. Ved hovedrestaureringen fik korets hvælvbuer en rudemønstreret dekoration, som atter fjernedes 1907.⁵⁷

INVENTAR

Oversigt. Det store, lyse kirkerum præges især af apsidens romanske kalkmalerier, hvorunder frådstensalterbordet byggedes 1908 efter spor af det oprindelige; den usædvanlig store fontekumme stammer ligeledes fra romansk tid. En gotisk altertavle med Golgathafremstilling i midtskabet og apostlene i de to fløje står på resterne af et sidealterbord i nordkuppet, hvor også en gravsten fra o. 1460 er opstillet, mens det store korbuekrucifiks fra o. 1525 hænger i tårnbuen. Prædikestolen fra 1624 er et signeret arbejde af Hans Holst, der har leveret prædikestole til adskillige kirker tilhørende Universitetet eller Sorø Akademi. Også det lille krucifiks på altret udført efter Jerichaus udkast og dåbsfadet tegnet af Lorentz Frölich viser tilhørsforholdet til Universitetet, ligesom en professorstol omtalt 1779.

Adskillige værdifulde stykker er gået tabt, således en fremstilling af S. Jørgen til hest og en klokke støbt 1368 i Vestflandern. Heller ikke de pulpiturstole, hvori herskaberne fra Sæbygaard og Nørager tog plads, findes længere, bortset fra et overmalet panel fra Sæbygårds stol, der står ved en væg i sydkuppet.

Alterbord, fra 1908, af frådsten. Det afløste en moderne trækasse,⁵⁸ der var åben bagtil. Da denne fjernedes 1907, stødte man på resterne af et romansk *†alterbord* (sml. fig. 13) opført af nogenlunde regelmæssigt tildannede frådstensblokke sammenholdt med mørtel og muret op til apsisvæggen, hvor dets højde tydelig var markeret (uden at den dog er angivet i indberetningen). Bredden var 164,5 cm, dybden

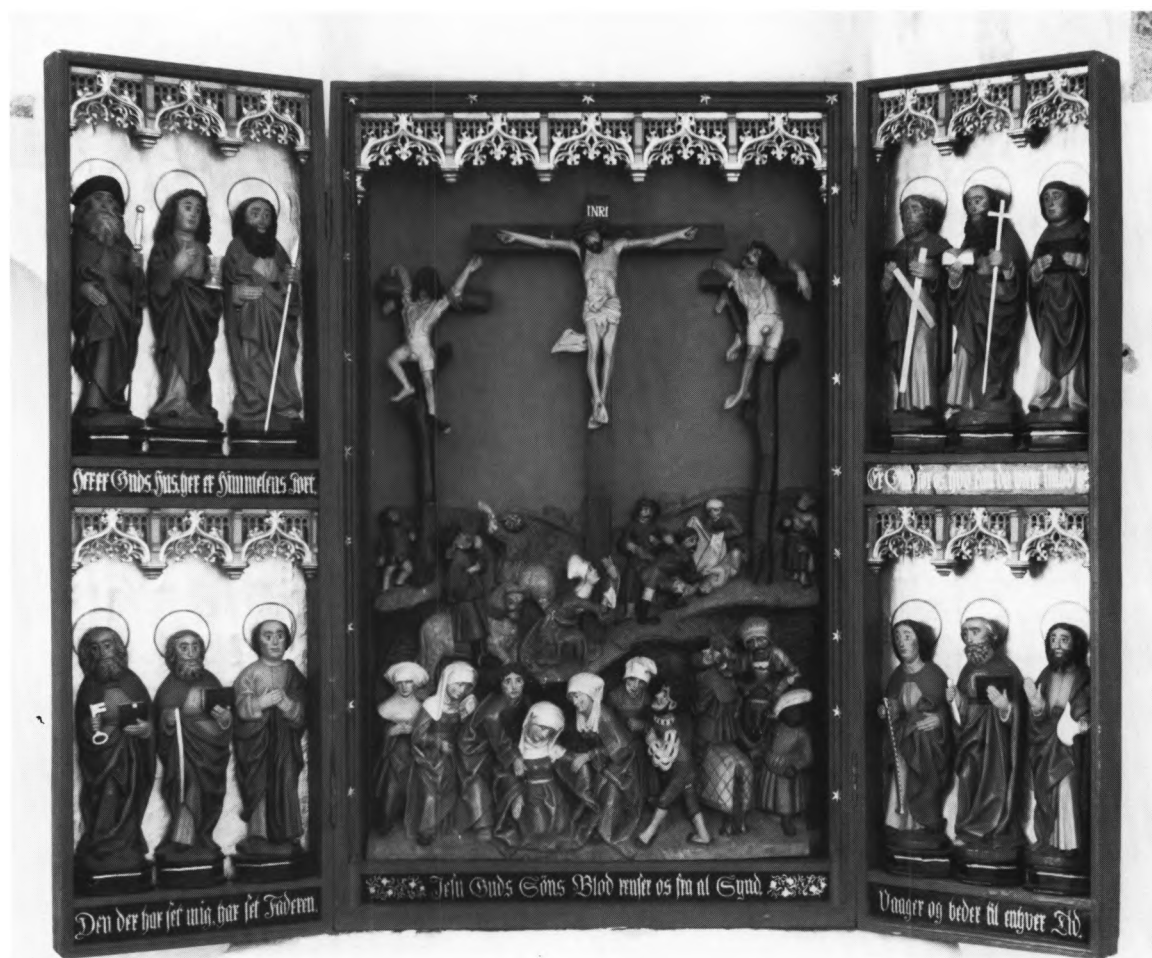

Fig. 23. Altertavle o. 1500 (s. 914). LL fot. 1978. - *Altar-piece c. 1500.*

112,5 cm; foran bordet et trin ca. 68 cm dybt. På bordets nordside sad flager af et pudslag svarende til apsisvæggens.

Sidealterbord. Op ad nordkappellets østvæg findes rester af et sidealterbord, hvis materiale næppe lader sig bestemme på grund af mange lag hvidtekalk. Bordet er 151 cm bredt og springer nu ca. 41 cm frem fra væggen. Højde 116 cm (sml. †sidealtertavlegruppe?). †*Sidealterbord?* 1608 lod rektor magnificus et alter nedbryde og befalede, at der i stedet skulle opstilles nogle stole til lensmanden på Sæbygaard (Mogens Giøe 1604-16).⁵⁹

Alterklæde. Eneste omtale er i inventariet 1736,¹¹ der oplyser, at det var af rødt fløjel med

guldgaloner, skænket af madam Vigant på Gundetved.

Som *alterprydelse* tjener et *krucifiks* anskaffet 1854, udført efter model af J. A. Jerichau,⁶⁰ 1906 flyttet fra alterbordet og anbragt ved døbefonten.⁴² 1965 genopstillet på alterbordet. Et *krucifiks*, anskaffet 1907⁴² til erstatning for den gamle altertavle, er 157 cm højt og udført af billedhugger Niels Hansen, København. Hænger nu i ligkapellet.

Altertavler. 1) (Fig. 23), fra o. 1500, sengotisk, trefløjet skabstavle med Golgathafremstilling i midtskabet og de 12 apostle i fløjene. Midtskabet måler 173x109 cm med en indvendig dybde på 19,5 cm. I øvre halvdel ses Kri-

stus flankeret af røverne, der med reb er bundet til T-formede kors, hvis lodrette stamme er udformet som afgrenet træ (fig. 24). Ved foden af Kristi kors knæler Maria Magdalene, idet hun omfavner korset; under den gode røver ses Longinus til hest, mens tre soldater kæmper under den onde røvers kors. Nedenunder, i forreste plan, støttes den segnende Maria af Johannes og en kvinde, mens andre sørgende ser til. I forgrunden til højre en lille gruppe mænd, hvoraf een mulat og to til hest. I de to fløje apostlene, hvis opstilling ændredes ved restaureringen 1941 samtidig med, at en del af attributterne fornyedes. Begyndende med venstre fløj foroven er den nuværende rækkefølge: Jakob den ældre i pilgrimsdragt, Johannes med kalk, Judas Taddæus med nyt spyd, Peter med ny nøgle, Tomas med ny vinkel og Jakob den yngre med ny kølle. Højre fløj: Andreas med nyt kors, Filip med nyt kors, Mattæus med bog, Simon med ny sav, Bartholomæus med ny kniv og Mattias med ny økse. Som følge af de mange fornyede attributter, og da apostlenes udformning i øvrigt heller ikke er karakteristisk, må identifikationerne tages med forbehold. Ud over apostelattributterne er også skabenes baldakiner nyskærne.

Tavlen står med en straffering udført af Harald Munk 1941. Midtskabets farveholdning domineres af blå og en del rødt; baggrunden er blå, mens den i fløjene er forgyldt. Til apostlenes dragter er anvendt grønt, gult og lysegrønt, til kapperne rødt, blå, grønt og brunt. Indskrifterne med fraktur på sort bund citerer i midtskabet 1 Joh. 1,7 og i fløjene Joh. 14,9 (mod nord) og Rom. 8,31 og Luk. 21,36 (mod syd). Fløjenes yderside var 1902 egetræsmalet, men står nu rødmalet som kassen i øvrigt.⁶¹

Efter at en ny altertavle var anskaffet 1857, ønskedes den gamle solgt, hvilket imidlertid ikke tillodes, og den opstilledes på nuværende plads ved nordkapellets østvæg.

(†)2) 1856 bevilgedes 700 rdl. til en altertavle,⁶² som udførtes efter tegning af Vilh. Klein (fig. 25), dateret 1857. Tavlen ses på et fotografi fra 1901 (fig. 26), hvoraf fremgår, at den gotiserende ramme med fire apostelfigurer særegent

Fig. 24. Den gode og den onde røver. Detaljer fra altertavle o. 1500, jfr. fig. 23 (s. 915). LL fot. 1978. - *The good and the evil robber. Details from altar-piece c. 1500.*

Fig. 25. Udkast til (†)altartavle, signeret V. Klein 1857 (s. 915). Kunstakademiets Bibliotek. - *Drawing for (†)altar-piece, signed »V. Klein«.*

anbragt på hyldelignende fremspring på hjørnerne rummede det bevarede maleri af Kristus i Getsemane. Rammen var af eg, figurerne støbte gipskopier efter Thorvaldsens apostle: Matæus, Paulus, Johannes og Peter.¹⁰ *Maleriet*, olie på lærred, 137x107 cm, er udført af I. L. Lund.⁶³ Kristus er iklædt blegrød kjortel hvorover gråhvid kappe. Jordsmonnet går næsten i eet med himlens mørke farver, kun lidt oplyst af skæret bag Kristi hoved. Hertil refererede malet henvisning nedenunder: »Skee ikke min men din Villie. Lucas Ev. 22,42«. 1908 flyttedes tavlen fra altret; apostelfigurerne var endnu 1922 i sakristiet, mens maleriet hang i sydkapellet, hvorfra det fjernedes 1965. Efter en årække at have ligget på loftet har det 1980 fået ny ramme og er nu ophængt på tårnrummets nordvæg.

†*Sidealtartavlegruppe?* Et »træbillede« forestillende *S.Jørgen til hest* omtales i præsteindberetningen 1758⁶⁴ og senest 1848, da gruppen stod

lige over for døren (formentlig fra våbenhuset til nordkapellet).⁶⁵ Trods fredning er gruppen ikke længere i kirken.⁶⁶ Hverken alder eller størrelse er os bekendt. 1848 beskrives gruppen således: »... meget simpelt arbejde, synes ikke helt at have været blevet fuldført, idet det foruden nogle lemmer mangler al maling, lake-ring eller forgyldning«. I dag forekommer det nok rimeligere at anse disse mangler for slid fremfor et tegn på manglende fuldendelse af arbejdet. S.Jørgen var en yndet helgen i slutningen af middelalderen. Kalkmalede fremstillinger er ikke ualmindelige, men der findes nu kun få udskårne grupper i danske kirker.⁶⁷

Altersølv. Kalk (fig. 27), med fod og skaft fra 1745,¹¹ bærer og formentlig også knop fra 1800'rne. Nuværende højde 20,5 cm. Kalken skænkedes sammen med en †disk af professor (Johan Christian) Kali.⁶⁸ Sekstunget fod med fodplade, hvorpå er loddet en yngre kuglestav (sml. Kvanløse s. 119). Foden er drevet op i to afsæt og har profileringer ved overgangen til det sekskantede skaft, som deles af riflet knop svarende til f.eks. Kirke Flinterups eller Sønder-Bjærges, begge fra 1821.⁶⁹ Helt inde ved skaftet ses småtunger, hvortil paralleller findes nederst på bægeret, som er glat bortset fra profileringer ved mundingsranden. På fodpladen fire stempler, delvis ødelagt af kuglestaven: mestermærke muligvis AHF for Asmus Fridrich Holling (Bøje s. 66), Københavnsmærke nu uden årstal, ulæseligt gardeinmærke og månedsmærke krebsen. Under bunden indprikket: »Calix Ecclesia Sæbye 1745«, bynavnet med versaler.

Disk, fra 1800'rne, muligvis anskaffet efter 1816, da synet noterede, at diskens rand var revnet.⁷⁰ Tvrm. 14,5 cm, glat med ombøjat kant.

Oblatæske, 1885,⁷¹ firpasformet, med gravet græsk kors og bladdekoration på låget. På siderne fraktur: »Sæby kirke 1885« og med skriveskrift: »Curatore I. L. Ussing«, Universitetets våben og »Rectore magnifico C. H. Scharling«. Under bunden stemplet: »P. Hertz«, Københavnsmærke (18)85 og gardeinmærke for Simon Groth.

Fig. 26. Indre, set mod øst. M. Stahl (Slagelse) fot. 1901. - *Interior to the east,*

Alterkande, oblatæske og skål, o. 1850-1900, fra Den kongelige Porcelænsfabrik, sort med guld kors.

†*Altersølv*. Inventariet 1591 opregner foruden en forgyldt kalk og disk to tinkalke og en tinflaske. De to kalke, der vejede i alt 5 mark, solgtes 1608 til bisp. År 1600 indkøbtes en ny forgyldt kalk og sølvflaske, og 1657 blev kalk og disk omgjort og forgyldt. Efter at (samme?) kalk og disk var stjålet 1673, anskaffedes nye. 1736 nævnes en sejldugspose hertil. 1745 blev både alterkalk med disk og sygesættet med tilhørende lille sølvflaske omgjort, hvorefter det vejede 64 lod mod tidligere 59½ lod. Til sygesættet, der var »sammenskruet efter nu brugelig facon og mode«, leverede bogbinderen et futteral. Det ældre sæt opbevarede 1736 i en slidt skindpose sammen med en sølvflaske til vin og et rundt »futteral« af træ til oblaten.¹¹

1844 anføres en sølvkande og brødtallerken (den eksisterende?) af simpelt arbejde uden mærke eller årstal »ikke gammelt og i øvrigt temmelig ringe«. Desuden en »uanstændig oblatdåse af jernblik«. ⁶² Dersom bevillingen rakte ønskedes 1844 en sølvoblatæske anskaffet, men det skete først 1862, da det bemærkedes, at den gamle æske var af sølv.⁷²

Sygesæt, bestående af kalk og disk fra 1745 samt vinbeholder med oblatskruegemme fra 1943. Kalken, der er 13,5 cm høj, svarer til den samtidige alterkalk og har ligesom denne i nyere tid fået påloddet en kuglestav langs den seks-tungede fodplade. Ved overgangen mellem fod og skaft er indskudt et møtriklignende seks-sidede led. Under bunden indskrift identisk med kalkens. Disken er glat, tv. 8,5 cm. Den næsten udslidte indskrift under fanen ser ud til at have svaret til kalkens.

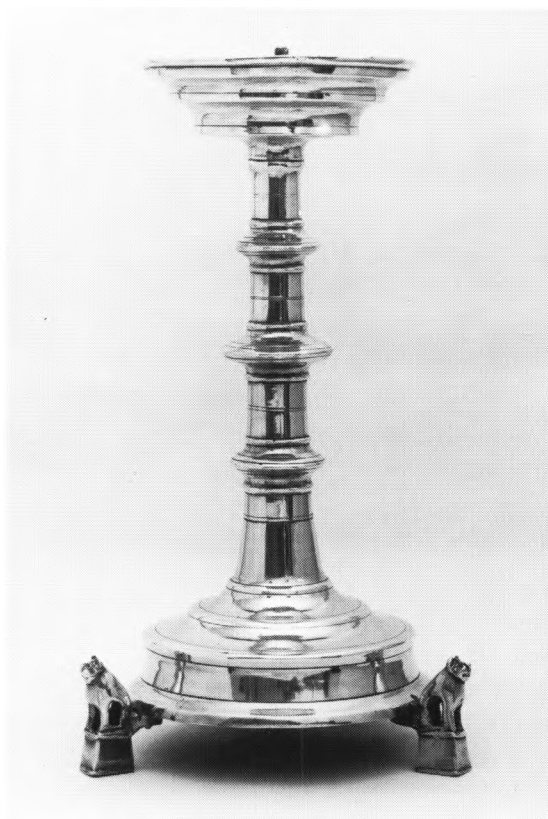

Fig. 27-28. 27. Alterkalk med fod og skaft fra 1745, bæger og antagelig også knop fra 1800'rne (s. 916). 28. Sengotisk alterstage (s. 918). LL fot. 1978. - 27. *Altar chalice with foot and shaft from 1745, cup and possibly also knot from the 19th century.* 28. *Late Gothic altar candlestick.*

Vinbeholderen, der er tilpasset kalkens bæger, har oblatskruegemme og under bunden mestermærke for J. Holm, Københavnsmærke (19)43 og guardeinmærke for Jens Sigsgaard. I sølvfuttal samtidigt med vinbeholderen eller yngre.

Alterstager (fig. 28), sengotiske, 47 cm høje. Hver stage bæres af tre hunde, der sidder på firkantet postament. Fodskålen har næsten lodrette sider, skaftet er let konisk og brydes af tre midtdelte ringe med spidsovalt tværsnit flankeret af småringe. Dyb lydeskål i tre afsæt. Lille lysepig af jern. - Syvarmet *stage*, anskaffet 1905,⁷³ såkaldt Titusstage. 1866 ønskedes ny alterbelysning, utvivlsomt til afløsning for de 1861 beskrevne lakerede blikrør til vokslys, som derefter er fjernede.¹⁰

†*Alterbøger*. I inventariet 1591¹¹ opregnes: en dansk bibel, gradual, ny testamente, en Henrik

Smeds register⁷⁴ og to messebøger. 1734⁷⁵ manglede en gradual i degnestolen, og 1736 nævnes blot en sønderslidt bibel sammesteds.¹¹

Alterkrucifiks, se alterprydelse.

Røgelsekar (fig. 30), senromansk. Den halvkugleformede underdel med lav fod har små huller under øvre kant, som er forsynet med fire øskener, hvori ophængningstængerne er fastgjort. Tilsvarende findes forneden på den gennembrudte overdel; denne er arkitektonisk opbygget som et tårn med fire gavle, hvorover pyramidetag. Gavlene brydes forneden af arkade og kronet af fugl (?). Imellem dem er der småtårne, som i lighed med spiret gennembrydes af nøglehulsformede åbninger svarende til arkadernes. En kæde fra lågets top tjener til at løfte det; den er ligesom ophængningstængerne fastgjort i en cirkulær dækplade på hvis overside øsken med bærerling.

(†)*Krone? Et romansk emaljearbejde, der i formen minder om en kronetak, 4,7 cm høj og 1,7 cm bred (fig. 29). Stykket, hvis bagside er glat, uden udsmykning, har to naglehuller, med bevaret nagle i det ene, til fastgørelse på den kronering, hvortil det må formodes at have hørt.⁷⁶ Sådanne (votiv)kroner har antagelig været ophængt i kæder over altret. Forsiden smykkes af emalje i turkis, blå, røde og gule farver, de to sidstnævnte i to rundbuede »vinduer«. Den øverste del, der er formet som et latinsk kors, fremtræder forgyldt. Fundet i alterbordet 1907⁷⁷ og indleveret til Nationalmuseet (inv. nr. D 6585).

†*Akvamanile* og †*kedel*. 1608 solgtes et gammelt brudt løvekar og en brudt kedel, begge nævnt i inventariet 1591.¹¹

†*Messehagler*. Inventariet 1591 nævner fire messehagler,¹¹ mens der 1647 kun omtales tre, den ene gammel og slidt.⁷⁸ 1657 indkøbtes karmoisinrødt fløjl, blomstret kaffa, guldknipling, rask og kannevas til mellemfoer til en ny hagel. Efter at alle kirkens ornamenten var blevet stjålet natten mellem lørdag og fjerde søndag i advent 1673 anskaffedes karmoisinrødt »Plis Samet«, 4 alen »Narcora Carthin« og guld i

sølvknipling. Inventariet 1736 opregner kun een messehagel, der svarede til det af madam Vigant skænkede alterklæde (s.d.). 1743 henses penge til indkøb af hagel, skjorte, alterklæde og -dug, da disse »nu er meget gamle omend propre, af fløjl og guldgalonier«. Året efter indkøbtes da en messehagel af »burgundrødt« fløjl med ægte guldgalonier omkring og et tilsvarende bredt kors på ryggen. Tyge gravers enke fik udbetalt syløn. Det gamle tøj foresloges brugt til at bære bøndernes dåbsbørn til kirke.¹¹ Synet 1815 anførte, at den skønne messehagel burde efterses,⁷⁰ og 1832 var,³¹ formentlig, den samme ubrugelig.

†*Messeklokke*. Da Jon Oelssøn i Løgetwed og Lauritz Andersson 1598 trak sig tilbage som

Fig. 29-30. 29. Del af romansk *votivkrone? Emaljearbejde (s. 919). NM fot. 30. Senromansk røgelsekar (s. 918). LL fot. 1978. - 29. Part of Romanesque *votivecrown. Enamel. 30. Late Romanesque censer.

Fig. 31. Romansk font af granit (s. 920). LL fot. 1978. - *Romanesque font of granite.*

kirkeværger, manglede den lille klokke, hvor- med antagelig menes messeklodden, som kirkeværgen Ebbe Degn 1608 fik tilladelse til at sælge, da den ikke mere kunne bruges; den blev købt af notarius for 1½ rdl.¹¹

Alterskranke, 17-1800'rne,⁷⁹ af smedejern, med messingknopper midt på de lodrette standere og som afslutning foroven. Halvrund, vandret overligger af rundjern.

Font (fig. 31), romansk, af granit, tv. 91 cm, højde 94 cm. Skaftets brede vulst er cementeret fast til skålformet kumme med afløbshul i bunden. En spinkel rundstav er markeret ved mundingsranden. Den plumpe font har svage mindelser om Gierslevs (Løve hrd.). 1838⁶² ønskedes fonten flyttet fra sin daværende plads i tårnet op i koret, hvor den stod 1861.¹⁰ Ved kirkens hovedreparation 1864-65 må den være ført til sydkapellet (jfr. fig. 12),⁸⁰ hvorfra en flytning til koret anbefalede 1900⁴² og iværksattes 1902.³⁸ Nu ved korbuens nordre vange.

En fontekumme eller vievandskar?⁸¹ romansk, af granit, tv. 75 cm, står i præstegårdshaven.

Den bægerformede kumme har ingen dekoration. Fredet jfr. skrivelse af 5.febr. 1969.

Dåbsfad, anskaffet 1858, udført af galvanoplastiker [C.] Møller efter tegning af Lorentz Frölich.⁸² Tv. 69 cm. Fadet er signeret: »L. Frölich pinx(it) L. Vieth sculp(sit) 1857« (L. F. tegnede det, L. V. modellerede det). Det indkøbtes sammen med andre tilsvarende til de øvrige kirker, som hørte under Universitetet, f.eks. Ganløse (DK. Frborg. s. 2462).

* *Dåbsfad*, fra o. 1550, sydtysk, af messing, blev 1941 skænket til Kristkirken i Tønder (DK. Sjyll. s. 965).

Et †*dåbsfad*, af tin, blev skuret 1621,¹¹ og nævnes i inventariet 1647 sammen med et messingbækken.⁷⁸

Dåbskande, 1861, af tin, 26 cm høj, af nyklasisk form, svarende til f.eks. Skamstrups (s. 834 med fig. 27), dog lidt slankere. Nævnt 1861.¹⁰

†*Fontelåg*. 1632²⁹ blev der truffet aftale med en snedker om et ottekantet »dække« af eg, i billedsniderværk.

†*Korskranke*. Et korgitter omtales indirekte 1625, da låsen på kordøren blev repareret,¹¹ og 1629, da der købtes en nøgle til samme. Ved synet 1838 bemærkedes det ønskelige i, at dørene, som skilte kirken fra koret, måtte blive fjernet, da de både mørknede og hindrede passagen op til og fra altret. Der er muligvis gået en del år, før ønsket blev efterkommet; 1849 fandtes i al fald fodstykket, hvorpå korets træværk hvilede i forrådningsstand.³¹ I beskrivelsen 1861 nævnes det imidlertid ikke.¹⁰

Korbuekrucifiks (fig. 32). Figuren er fra 1500'ernes begyndelse, korstræet fra 1250- o. 1300. Den to meter høje, langstrakte skikkelse er skåret rundt, dvs. uden hulning i ryggen. Alle fingre og næsten alle tæer er fornyet.

Hovedet hælder mod højre skulder, og snoede hårlokker falder ned foran begge skuldre. Det bølgede hageskæg er omhyggeligt delt på midten. Stor, åbent snoet tornekrone, nu uden torne. Øjnene er skæve⁸³ og næsten helt lukkede, næsen lang og lige, munden åben. De lange, magre arme og ben har markerede muskler og årer. I den stærkt hvælvede brystkasses højre side stor, åben vunde. Om lænden ligger det

Fig. 32. Korbuekrucifiks fra 1500'ernes begyndelse (s. 920). Jørgen Høj Madsen fot. 1971. - *Chancel arch crucifix from the beginning of the 16th century.*

raffineret skårne lændeklæde, hvis folder har skarpe kanter, men dog samtidig er blødt svungne; sløjfe ved Kristi højre hofte. Fødderne er overlagte med den højre øverst. - Udformningen af lændeklædet leder tanken hen på Claus Bergs dragtbehandling, f.eks. på Maria og Johannes fra Vindinge, nu i Nationalmuseet.⁸⁴

Korstræet, der som nævnt er ældre end figuren, har en del reparationer og tilføjelser;⁸⁵ desuden er den lodrette korsarm afkortet forneden lige over endefeltet og sandsynligvis også over korsskæringen. Forhugninger med stemmejern eller økse bekræfter, at der har været cirkelskiver langs alle kanter svarende til de bevarede på nedre lodrette korsarm. I øvrigt er korstræet hvælvet og har ædelstensgruber langs kanten. På den lodrette korsarms nedre del er det hvælvede midtparti borthugget i en længde af 46 cm for at give plads til den yngre, rundt forarbejdede Kristusfigur (fig. 50). I de firkantede endefelter er reliefskårne evangelistsymboler med skriftbånd: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes. En nyere glorieskive i korsskæringen fjernedes 1972 tillige med et yngre fyrretræskors anbragt på bagsiden for at styrke det oprindelige korstræ.

Både på Kristusfiguren og på det ældre korstræ blev der ved en undersøgelse 1964 fundet rester af oprindelig staffing på delvis stærkt skallende og til dels stærkt afgået kridtgrund. Herunder er der på figuren limet lærred over samlinger og revner i træet. 1972 fremdroges størstedelen af Kristusfigurens lyse hudfarve med mange bloddråber i ret mørk rød farve og det lyst rødbrune hår og skæg, lændeklædet forgyldtes med forsølvet foer. På korstræet afdækkedes en rød marmorering på brun bund med lyseblå skrâfas og grønne forkanter, cinnoberrøde ædelstensgruber og fordybninger på de halvrunde cirkelskiver langs kanterne. Den nederste del af korstræet, hvor farve manglede, står i træ.⁸⁶

Krucifikset er antagelig nedtaget fra den oprindelige plads sammen med korsranken o. 1850. Herefter synes det at være indleveret til restaurering på Nationalmuseet.⁸⁷ 1965 hang

Fig. 33. Prædikestol med reliefskåret årstal 1624 og signatur for Hans Holst (s. 922). LL fot. 1978. - *Pulpit with carved date 1624 and signature for Hans Holst.*

det i ligkapellet, siden 1972 på skibets vestvæg over tårnbuen.

Prædikestol (fig. 33), med reliefskåret årstal 1624 og snedkersignatur »HH« for Hans Holst. Der betaltes kost for snedkeren og hans svende i de tre dage, de brugte til at opsætte og staffere stolen.¹¹ Desuden opfører regnskaberne udgift til en karl, som hjalp snedkeren i to dage, samt til anker, søm og jern fra Slagelse. En murer-mester brækkede hul i muren og indsatte en stolpe under prædikestolen, og himlen over stolen blev fæstnet med et jern.¹¹ Den nuværen-

de svungne underbaldakin er ligesom bærestolpen og opgangen af nyere dato.

I kurvens fire fag er fremstillet arkader, hvorunder evangelisterne sidder sammen med deres symboler. Fagene adskilles af dydehermer. Det karnissvungne fodstykke med symmetrisk rankeværk i fladsnit brydes på hjørnerne af fremspring hvorpå løvemaske (fig.35). Gesimsen har glat frise afbrudt af konsoller med englehoved. Under den fornyede håndliste sidder småkonsoller. Storfelternes adskilende dydehermer repræsenterer: Styrke med søjle, Klogskab med fakkel, Håbet med anker, Troen med kors og uidentificeret dydefigur, hvis højre hånd med attribut er brækket af, muligvis den tredje af kardinaldyderne: Kærlighed, med hjerte. Dyderne holder attributtet i højre hånd, mens de med venstre støtter det eller fatter om en flig af en kappe, som fra ryggen kommer frem ved skaftet. Dette prydes af tøj guirlande, hvorunder frugtklase med kvast forneden. På siderne har skafterne, som smalter nedefter, nærmest bruskbarokke skæringer; over dydernes hoveder udtrukne volutter. Storfelternes arkader hviler på pilastre med joniske kapitæler, bueslaget har æggestav, og sviklerne udfyldes af englehoveder. Under arkaderne bruskkartouche hvori oval med evangelistnavnet i reliefversaler: »S Matevs«, »S Marcvs«, »S Lvcas« (fig.34) og »S Iohanes«.

Himlen er uregelmæssig seksidet med bruskede topstykker på de tre frie sider; i det østlige dateringen: »Ao 1624«, i det midterste hvirvelroset og i det sidste »IHS«. En udsavet, ny liste erstatter fhængestykker. Undersiden deles af profillister i felter, det midterste med svævende due.

Til et glat rygskjold er fastgjort Universitetets våben, der er gammelt ligesom hængestykket med snedkersignaturen »H H« for Hans Holst, hvis værksted har leveret prædikestole til andre af de kirker, der hørte under Universitetet, f.eks. Ganløse.⁸⁸ Bærestolpe og opgang fra sidste restaurering.⁸⁹

Stolen står i afrenset eg, men dybest i skæringerne ses spor af gråhvid farve. Ved sydvæggen, vestligst i skibets østligste fag.

Fig. 34-35. 34. Prædikestolsfelt med evangelisten Lukas flankeret af dydehermerne Håb og Tro, sml. fig.33 (s. 923). 35. Løvmasker på prædikestolens postamentfremspring, sml. fig. 33 (s. 923). LL fot. 1978. - 34. Detail of pulpit with St.Luke between the terms of virtue: Hope and Faith. 35. Lion's mask on pedestal projection of pulpit.

Fig. 36-37. Topstykker fra stolegavle o. 1625 (s. 924). LL fot. 1978. - *Top-pieces from bench-ends c. 1625.*

Stolestaderne i skibet stammer i hovedsagen fra restaureringen 1964-65, da de nyopstilledes med anvendelse af de gamle barokgavle fra o. 1625, der hidtil var brugt ved bænkeenderne ind mod væggen. I nord- og sydkapellet står skibets tidligere stole fra hovedrestaureringen 1864.¹⁰

De barokke gavle, der kan være udført i samme værksted som prædikestolen (jfr. dog †stolestader), er glatte med trekløverformet øvre afslutning hvori englehoved skåret i højt re-

lief (fig. 36).⁹⁰ Ved tværgangen er opstillet to bænke med gamle gavle i begge ender; mod midtgangen er den oprindelige udsmykning fjernet, undtagen topstykkets reliefskårne måske indrammet af bruskværk (fig. 37). I modsatte ende ses englehoved på tilsvarende plads og under pålagte profillister er udsparet et rundbuefelt hvori muslingeskalniche flankeret af smalfter med skællagte skiver hvorover kvadratisk rudebosse. I sviklerne enkelt flad-snitværk (fig. 38).

Nord- og sydkapellets stolegavle fra 1864 er af en almindelig benyttet type med spærformet afdækning hvorunder fordybet, spidsbuet felt. På ældre fotografier (fra 1901 og 1922) ses enkelte døre med nygotisk fyldning, sml. f.eks. Stigs Bjergbys stole fra 1865, hvor fyldningerne er afpasset efter den samtidige prædikestol (jfr. s. 764).

†*Stolestader*. Kirkebeskrivelsen 1861¹⁰ tyder på, at de daværende 65 stolestader stammede fra 1600'erne, idet de omtalte udskårne, forskellige hoveder på endestykkerne antagelig er identiske med de nuværende gavles. De er i så fald muligvis udført 1630, da snedker Jørgen Remkell fik betaling for 22 mandsstole, 5 stole i koret og døre i kvindestolene og i ridefogdens stol. Kontrakten med Universitetet var afsluttet 8. nov. 1628, og næste år hentede to vogne tømmeret til stolene i København, hvorfra også snedkeren hentedes 1630. Om det var samme snedker eller en anden, der 1643 fik betaling for 18 nye stole og reparation af ti gamle, oplyser regnskabet ikke, derimod at Bertil Smed fik betaling for beslag til de 18 stole.¹¹ Samtidig lønnedes to karle i to dage for at age de gamle kirkestole af sted.

De døre, som eksisterede 1861, var leveret 1787, samtidig med at ræk- og bagværker blev fastgjort.²⁹ »Det hele« var 1861 malet »stenkolor«.

†*Stole*. O. 1855 læstes på den øverste mandsstol:⁹¹ »Magister Severini Calingborgensis« [Hans Sørensen Callundborg, præst i Sæby 1585-91] og på den øverste fruentimmerstol: »Lene Mester Hanses Stole Stade 1590«, altså samme årstal som på det forsvundne panel (s.

d.). - 1629 indkøbtes syv deller til *herredsfogdens stol*, som rektor samtykkede i at lade gøre, og 1630 betales snedker Jørgen Remkell for en dør til *ridefogdens stol*. - 1779 anskaffedes to låse og nøgle til *professorstolen*.¹¹

Paneler. Op ad nordkappellets vestvæg er der nord for indgangsdøren stillet et panel med bagsiden udad. På den oprindelige forside skimtes kannelerede pilastre? Gråmalet som stolene.

Et *panel*, der nu står op ad sakristiets østvæg, har tillige med et forsvundet antagelig været brugt i forbindelse med stolestaderne enten som afslutning mod øst eller i vest ved kapellerne eller indgangen. 1902, da begge endnu var i behold, men flyttet til sakristiet, fortaltes at de stammede fra en herskabsstol.

Det bevarede panel (fig. 39) dateres ved reliefskârne årstal »1579« og »1580«. Længden er 270 cm, højden 92 cm. Det er afsavet i begge ender og består nu af syv fyldinger, den ene beskåret i siden. De indrammes af profillister undtagen forneden, og imellem dem er et glat smalfelt. Fyldingerne har geometriske mønstre skåret i fladsnit, mindende om skæringerne på dørløjen i Høm (DK. Sorø s. 531). I gesimsfrisen meddeler reliefversaler: »(Sali)ge eere de som høre Gvds Ord oc beware det Lvce XI cap Peder Persøn i Aaservp K(irke)w(ærge) Ion Olsen i Løgetved K(irke)w(ærge) anno d(omini)

Fig. 38-39. 38. Stolegavl fra 0.1625 (s. 924). 39. Panel med reliefskârne årstal 1579 og 1580 (s. 925). LL fot. 1978. - 38. Bench-end c. 1625. 39. Panel with carved dates 1579 og 1580.

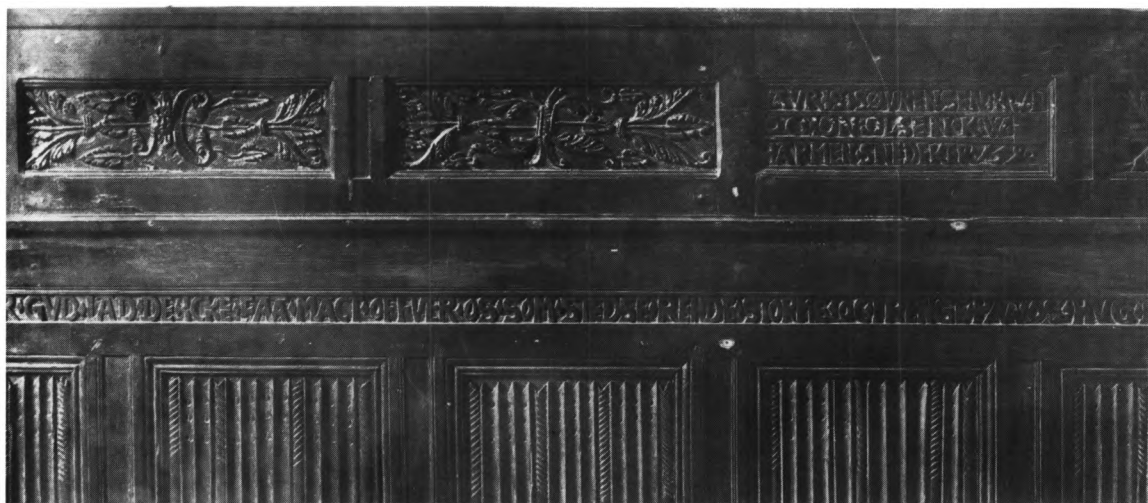

Fig. 40. Detalje af *†*panel udført af Harmen snedker 1590 (s. 926). Ældre fot. i NM. - *Detail of †panel made by Harmen snedker 1590.*

1579« (sml. *†*messeklodde). Lige over panelet er nu anbragt et stykke af en tilsvarende friseindskrift, som lyder: »Her Karl Jacobsøn« her- efter et bomærke og »anno 1580«. Højden af denne frise er større end på den i panelet (henholdsvis 6 cm og 3,5). Gråmalet med mørkere fyldinger og lysere profillister. I sakristiet, op ad østvæggen.

Det andet *†*panel (fig. 40), som 1902 sad på sydvæggen i sakristiet, havde ligeledes syv fyldinger med foldeværk (den ene beskåret); derved frise hvis indskrift med reliefversaler lød: »Vor Gvd lad de icke faa Mact offver os som stedse rende Storme oc trenge paa os hvg deris Band oc Snare af lad dennem ga af met Skend- sel.« Fyldingernes foldeværk var ensdannet og svarede til sidepanelerne på alterbordet i Svin- ninge (s. 717, fig. 7). Panelet afsluttedes foroven med fem lave fyldinger hvori symmetrisk bladværk, i de yderste flankerende hoved. Udformningen kendes i øvrigt fra adskillige stole- gavle f.eks. i Fårevejle (Ods hrd.) og nogle prædikestole, eksempelvis Tuse (s. 610, fig. 31 og 32 med henvisninger). I den midterste fyl- ding læstes: »Lavris Søvremsen K(irke)w(ær- ge)n oc Ion Olsen K(irke)w(ærge) - Harmen Snedeker 1590«.

Bænke. I våbenhuset står to gråmalede bæn- ke, den ældste fra o. 1800 med udsavet ryg-

brædt og svajet sarg samt udsavede endestyk- ker. — Ved udgravning 1966 påvistes levn af muret *†*bænk langs skibets vestgavl (jfr. s. 904 og fig. 7). Formentlig er de murklodser, som ko- rets hvælpiller hviler på levn af lignende sid- depladser. I beskrivelsen 1861¹⁰ omtales i vå- benhuset en muret bænk til kirkegangskoner tillige med en malet fyrretræsbænk. Året efter fandt synet, at den murede bænk burde udskif- tes med en af træ, antagelig den ene af de to, som stadig findes her.

Fire *skamler*, fra 1775-1850, de to med udsa- vet sarg og smukt udformet. Gråmalede.

*†*Skriftestol. 1862¹⁰ foreslog synet, at der blev lagt bræddegulv i sakristiet, da det tillige var stol for præsten, dvs. skriftestol, en ikke ual- mindelig anvendelse på denne tid, jfr. f.eks. Søstrup og Tølløse (s. 175 og 233).

*†*Degnestol. 1632 betales en snedker for et pa- nel i degnestolen.¹¹ På foranledning af Univer- sitetets kvæstor bad bygningsinspektør C. Hansen i november 1857 om tilladelse til at sæl- ge bl.a. en degnestol.⁹² Salget i det hele taget ansås imidlertid for upassende. I kirkebeskri- velsen 1861 nævnes degnestolen ved korets sydvæg.¹⁰

*†*Møbler i sakristiet. 1754 var skabet så forfal- dent, at det ikke var til nogen nytte.⁷⁵ Det afløs- tes af et nyt med lås og nøgle, der næste år

omtales som nymalet.¹¹ 1772 blev et bord og en bænk repareret.¹²

Pengeblok, formentlig anskaffet efter synsudsættelsen 1862,⁹³ med to vandrette jernbånd over forsidens låge. Pengetragt i låget. I nordkapellet. †*Pengeblok*. 1857 bad Universitetets kurator om tilladelse til at sælge bl.a. en kirkeblok.⁹²

To pengebøsser, antagelig fra 1800'ernes første del,⁹⁴ og svarende til bøsserne i de under Sorø Akademi hørende kirker f.eks. Stenlille (s. 464).⁹⁵ De gråmalede metalbøsser er formet som halvcylinder, der er fastgjort på metalplade med hjerteformet afslutning forneden. Pengetragt i låget. På nordkapellets vestvæg flankerende indgangsdøren.

Dørfløj. Samtidig med sakristiet fra senmiddelalderen, bestående af tre brede planker sammenholdt af to yngre revler hvorimellem skråbånd. Døren er afkortet forneden af hensyn til sakristiets nyere gulv. To gangjern, et på hver side af døren. Mod koret er der pålagt otte vandrette, groft høvlede brædder af forskellig bredde, det øverste tilpasset den fladbuede døråbning. Samtidig *dørring* (fig. 42), på udstanset plade. På siden mod sakristiet sidder en stor *kasselås* af træ, fastholdt af tre jernbånd (fig. 41). Gråmalet. Mellem kor og sakristi. De øvrige dørfløje er nyere, antagelig fra o. 1900.

†*Dørfløje*. Foruden ovennævnte dør nævner beskrivelsen 1861¹⁰ indgangen i nord til våben-

Fig. 42. Senmiddelalderlig dørring på dørfløj mellem kor og sakristi (s. 927). LL fot. 1978. - Late medieval door-knocker on door between chancel and sacristy.

huset hvori en egetræsdør med egetræsbeklædning og klodslås, rundbuet i tilbageliggende spidsbuefordybning. Herfra til kirken ligeledes en egetræsdør med jernbeslag og egetræsklodslås. Til tårnet var der en fyrretræsdør med jernskod. 1629 anskaffedes en ny bom til den søndre kirkedør.¹¹

†*Pulpitur*. Første gang et pulpitur nævnes er i året 1700, da snedkeren fik betaling for at bygge det; 1736 blev den mørke »pald« (pulpitur, forhøjning, bænk) over det søndre våbenhus (kapel) nedtaget, og stole igen opstillet ved den vestre side. Nedtagningen skyldes, at man indrettede et aflukke til materialer. 1753 noteredes: »På grund af den store menighed bør et eller andet pulpitur ændres, når det findes bekvemt«. 1789 påtalte revisoren omkostningerne ved kirkens reparation, især udgifterne til det nordre pulpitur,¹¹ som næste år siges at tilhøre kirken og blive brugt af de karle og drenge, der ikke kan finde plads nede i kirken.²⁹

†*Herskabspulpiturer*. *Sæbygaards pulpitur* er nævnt i præsteindberetningen 1755; det var prydet med adskillige våbener.⁹⁶ Utvivlsomt er

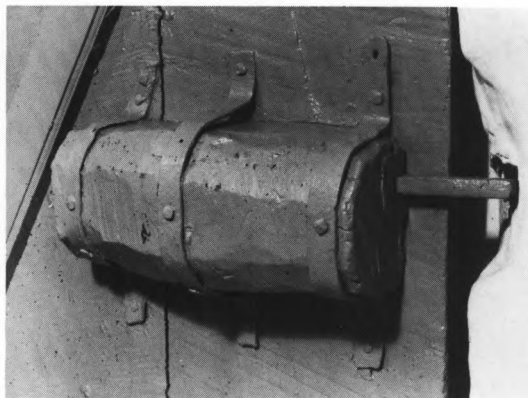

Fig. 41. Lås af træ på senmiddelalderlig dørfløj mellem kor og sakristi (s. 927). LL fot. 1978. - Lock of wood on late medieval door between chancel and sacristy.

det forpanelet herfra, der nu, ligesom 1902, står op ad sydkapellets østvæg. Det er 454 cm langt og har fem enkle fyldinger indrammet af barmokke profilister; de to yderste, der kun er halvt så brede som de øvrige, er antagelig gjort mindre ved anbringelsen i kapellet 1886. Under malingen skimtes konturerne af våbener, i den midterste fyldning det Lewetzauske således som beskrevet 1755. Af kirkebeskrivelsen 1861 fremgår, at pulpituret havde plads i nordsiden med adgang udefra ad en trætrappe med fyrretræsdør med klinke og lås (jfr. fig. 12). 1885 vedtoges at borttage det Lewetzauske pulpitur mod at anvise Sæbygaards nuværende og fremtidige ejere et lukket stolestade, som 1886 var i anden stol i skibets sydvestlige hjørne.¹⁰

Til *Nørager pulpitur* opsattes 1788 en ny dør, der var grundet rød og beslæet med lås og hængsler.²⁹ Året efter påtalte revisoren bl.a. kirkens udgifter ved denne pulpiturstol, hvori proprietæren på Nørager sad.¹¹ Det påpegedes imidlertid, at kirken burde betale udgiften, som kun angik den udvendige dør, der vendte ud mod kirkegården, såvel som et panel ved samme dør, der var blevet opsat for at forebygge, at brødet på altret blæste bort, når døren åbnedes. En bortfjernelse af pulpituret ville »være til vanzir for kirken« på grund af de ornamenter, der sad uden på stolen. Træk var et tilbagevendende problem. 1822 fremsattes forslag om at tilmure en dør, som ikke brugtes (ovenomtalt?) på kirkens søndre side, da den forårsagede træk.⁷⁰ 1847 var begge stolperne, der bar Nøragers stol, oprådnede. Det samme var tilfældet med hele fodstykket på den nordre side. Stolen ønskedes bort, dels fordi den vanzirede kirken, dels fordi dens opgang udvendig fra forårsagede en afskyelig træk. 1849 var manglerne forsvarlig afhjulpne, men der var stadig træk.³¹ Endnu 1861 omtales foruden Sæbygaards pulpitur, »det andet større på vestsiden tilhørende Nøragergaard«.¹⁰

Orgel, bygget 1946 af I. Starup & Søn, København. Syv stemmer og én transmission, ét manual og pedal, oktavkoppel og svelle. Pneumatisk aktion, bælgventillade. Facade tegnet af Marinus Andersen. Ved tårnummets sydvæg.

†*Orgel*, anskaffet 1863.⁹⁷ Disposition (fire stemmer): Principal 8', Gedakt 8', Octav 4', Octav 2'. Stempelbælg. Udvidet 1927 med to stemmer (Bordun 16' og Aeoline 8') af I. Starup & Søn, København. På pulpitur i tårnummet.⁹⁸

Salmenummertavler, fra 1891¹⁰ (to ekstra ønskedes anskaffet 1862⁹³), indrammet af profilister og afdækket med let fremspringende liste foroven, forneden et smalfelt. Til skydenumre. Rammeværket lysegråt som stolestaderne, i øvrigt sorte med hvide versaler: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«.

Præsterækketavle, fra 1900'ernes første år,⁹⁹ i enkel, kanneleret ramme, i hjørnerne brudt af firkantfelter hvorpå cirkelskiver (jfr. salmenummertavlerne i Gislinge s. 582). Sort med forgyldte kannelurer; præsterens navne malet med guldne versaler. På vestvæggen i sakristiet. †*Præsterækketavler*. O. 1860 var navnene på præsterne siden reformationen malet på en række træplader, der gik rundt om to vægge i sakristiet.⁹¹

†*Maleri*. Eneste omtale er i beskrivelsen

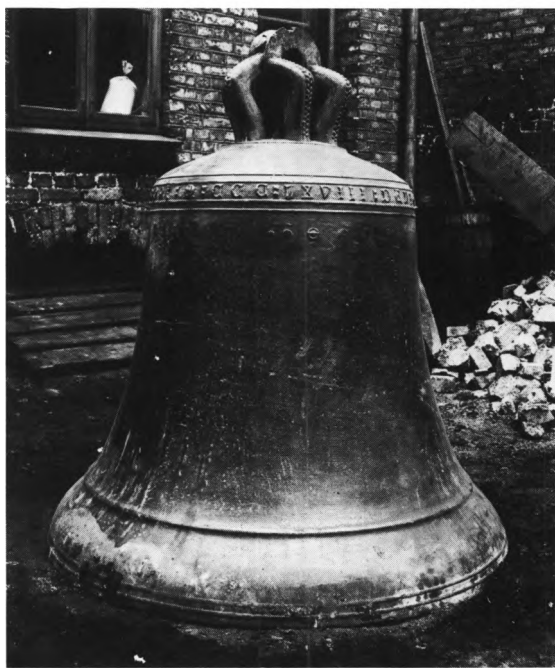

Fig. 43. †Klokke støbt 1368 af Daniel af Cortray (s. 929). M. Mackeprang fot. 1909. - †Bell cast in 1368 by Daniel de Cortray.

1861,¹⁰ som efter den gotiske altertavle nævner et gammelt oliemaleri: Kristi nedtagelse af korset.

To nye *lysekroner*, fra 1900'erne, i skibet, og en i hvert af kapellerne.¹⁰⁰

Kirkeskib, ophængt 1934, navnløs orlogsfregat, model af fregat fra 1860'erne,¹⁰¹ men nu henstillet i sakristiet.

†*Ligbåre*. 1673 anskaffedes en ny ligbåre, og 1736 måtte der »formedelst sognets vidtløftighed« forfærdiges endnu en.¹¹

Klokker. 1-2) 1909, støbt af B. Løw & Søn. Tvm. 127 cm og 109 cm. Nyophængt i vuggebomme 1953 af Aug. Nielsen.

†*Klokker*. 1) (Fig. 43), 1368, støbt af Daniel af Cortray, i Vestflandern, ifølge den latinske indskrift med majuskler om halsen: »An(n)o d(o-mi)ni mcccclxviii Daniel de Cortrike me fecit« (år 1368 gjorde Daniel af Cortray mig).¹⁰² Tvm. 110 cm. Indskriften flankeredes af rammelister svarende til slagringens, hankene havde dobbelt tovsnoning. På legemet var der under indskriften fire aftryk af ½ Grot fra hertugdømmet Geldern, præget af Maria (af Brabant) 1361?—99. I korssviklerne læstes: »D-V-X-a« (duxcissa = hertuginde), desuden sås møntaftryk, hvoraf kun den mindste syntes at kunne bestemmes som værende præget i Mecklenborg 1350-1400.¹⁰³ Nedtaget 1909 og senere omstøbt.

2) 1528 afgav kirken en klokke, som vejede fem skippd.¹⁰⁴

3) Støbt 1606¹⁰⁵ af Borchart Gelgiesser ifølge indskrift om halsen med reliefversaler: »Anno 1606. Goes mich Borchart Gelgiesser. Verbvm domini manet in æternvm«. Tvm. 124 cm. Over indskriften bladfrise vistnok svarende til frise på samme støbers klokke fra 1611 i Holbæk kirke; under indskriften buefrise som f.eks. på klokken fra 1608 i Orø kirke (s. 888). 1908 var klokken revnet, og året efter blev den omstøbt.

Klokkestolen stammer i sin nuværende form muligvis fra 1702,¹¹ da tømmermanden nedtog det »ganske forrådnede klokkeværk«, omhuggede det og rejste det igen. Stolen er opført af eg og fyr.

Fig. 44. Epitafium nr. 1 fra 1655 over sognepræst Jens Pedersen Todberg, †16(67), og hustru Anne Nielsdatter (s. 929). LL fot. 1978. - *Wall monument no. 1 from 1655 to the memory of vicar Jens Pedersen Todberg †16(67) and wife Anne Nielsdatter.*

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 44) »ført over Tiisø an(n)o 1655« i anledning af en præstesøns død (sml. murede begravelser). Over en fremstilling af det døde spædbarn ses portrætter af forældrene, hvis gravskrift med reliefversaler findes på rammen: »Her hviler s(alig) h(r.) Jens Pedersøn Todberg Sogneprest her til Steden, som døde anno 16<67> med sin kiere Hustru Anne Nielsdatter barnfød udi Roskild, som døde anno 16□ oc i samme deres Ecteskab velsigned (af) Gud med 1 Søn. Gud gifve dennem en gladelig oc ærefuld Opstandelse. 1655«. Bema-

Fig. 45. Epitafium nr. 2 fra o. 1736 over sognepræst Mathias Bjørnsen Drachardt, †1715 (s. 930). LL fot. 1978. - Wall monument no. 2 from c. 1736 to the memory of vicar Mathias Bjørnsen Drachardt †1715.

let kalksten, 233x140 cm. Inden for den smalle ramme deles stenen ved vandrette bånd, tildannet som udskårne springlister, i et større midtfelt med et lavere felt foroven og forneden. I hjørnernes medaljoner er fremstillet evangelisterne med deres symboler, og derimellem ses forneden dødssymboler: en benrad og et tilmeglas samt latinsk indskrift: »In tremenda mortis hora veni Iesu abso mora« (I dødens skrækkelige time kom Jesus uden tøven). Foroven Kristus på korset, alt i brusket indramning. I midtfeltets ene side står Kristus ikklædt fodsid kjortel med højre hånd løftet velsignende og med den korsmærkede jordklode i venstre. I den anden side ses Paulus ligeledes i lang kjortel med sværd i højre hånd og bog i venstre.¹⁰⁶ De træder på liggende, ovale kartoucher hvori indskrift med reliefversaler. Under Kri-

stus: »Avare Petra Iesus ægro non dubites« (Jesus er klippen for den syge, tvivl ikke) og under Paulus: »Muta vitam si vis habere vitam« (Du skal ændre dit liv, hvis du vil have livet). Det bredere midtparti er vandret delt og rummer foroven en fremstilling af Pinseunderet indrammet af snoede søjler, hvorover draperi sammenholdt på midten af englehoved. Under det svæver duen, og i henhold til teksten markerer en lille flamme på de 12 apostles hoveder åndens gerning. I midtfeltets nedre del bryststykker af præsten i ornat og hans hustru med tulipan i højre hånd og bog i venstre.¹⁰⁷ Under dem ligger den døde søn. Beslægtet med epitafium fra 1651 over Anton Møller og Maren Anchersdatter i Vørslev (Skippinge hrd.).

Monumentet fremtræder med broget bemaling: Indskrifterne er forgyldte på sort bund, de afdøde sortklædte, Kristus og Paulus er iført røde dragter, de øvrige er røde eller blå; hår, skæg og evangelistsymboler brune. Rammeværk og ornamentik har en lys grå farve, baggrunden en mørkere grå. Indmuret i korets nordvæg.

2) (Fig. 45) 0.1736. Hr. Mathias Bjørnsen Drachardt, tidligere sognepræst til Søebye og Hallenslöv, †17. okt. 1715,

»Dit Æreminde staaer
priisværdigt Kirkefader
for trædve fulde Aar
det Himlen dig oplader. O.H. M.«

og hr. Mathias Mathiesen Drachardt, ligeledes sognepræst til Søebye og Hallenslöv, som efterfulgte sin salig fader, hr. Mathias Bjørnsen Drachardt, †10. febr. 1736,

»Udi Troen Gud han tjænte
efter Ordet til sin Død
siden Gud ham lod borthente
til sin Himmelglæde sød. M. M. D.«

Tavle af træ, 98x67 cm, med gule versaler på sort bund. Det kvadratiske indskriftfelt kantes af profileret ramme hvorover udsavet topstykke, sort med gule kanter. På sakristiets nordvæg (sml. murede begravelser).

†*Epitafium*. 1599. Gud til ære, dette sted til

prydelse, sig og sin hustru Lena Georgii (Lene Jørgensdatter) og sine børn til minde, lod Mathias Petrus (Mads Pedersen), dette steds hyrde, denne tavle opsætte og berede. Hans lille søn Petrus Matthiæ (Peder Madsen), døde 28. april 1597. Latinsk indskrift på tavle af træ, malet med to »udhuggede« piller; nederst på den ene: »M.V. C, A, P.« (muligvis: Mea Vita Christus et Pater, mit liv er Kristus og Faderen) og derunder: »D(ominus) Matthias Petri«, på den anden: »C,E, M:H:« (Christus er mit håb?) og nedenunder: »Leene Jørgens daatter«. Over kordøren, ifølge præsteindberetningen 1758.⁶⁴

Gravsten. 1) (Fig. 46) o. 1460. Laurids Jørgensen (Oxe).¹⁰⁸ »Hic iacet nobilis ac strenui militis filius Laurencius Georgii req(ui)escat q(ui) o-

(biit) a(nno) d(omini) mcdlx« (her ligger den ædle og driftige ridder Laurids Jørgensen, som døde i Herrens år 1460). Grå kalksten, 200x120 cm, med reliefminuskler mellem rammelinjer afbrudt i hjørnerne af cirkelfelter med evangelistsymboler. Figuren, der kun udfylder en mindre del af midtfeltet og er hugget i fladt relief, har langt hår med midtskilning og er iført kort bluse med bælte om livet. I højre hånd holder han hjelmet skjold med Oxe-våben, venstre peger hen på det. Lange tætslutende hoser, som ender i spidse sko. I nordkappellet, på sydvæggen øst for arkaden mod skibet.

2) O.1608. Iørgen Lavritzson, født i Holstiraa (!), tidligere foged på Soeby Gaard, blev

Fig. 46-47. 46. Gravsten nr. 1 over Laurids Jørgensen (Oxe), †1460 (s. 931). Tegning af Magnus Petersen i NM 2. 47. Gravsten nr. 3 over dommer Niels Knudsen, †1641, og hustru Anna Nielsdatter, †1659 (s. 932). LL fot. 1978. - 46. Tombstone no. 1 to Laurids Jørgensen (Oxe) †1460. 47. Tombstone no. 3 to judge Niels Knudsen †1641 and wife Anna Nielsdatter †1659.

ihjelslået i Bøstrop 29.jan. 1608. Genanvendt, svagt trapezformet, grå kalksten, 195x95-102 cm, med fordybede versaler inden for rammeliste. I hjørnerne blomsterornament og over gravskriften Jesumonogram. Vestligst i skibets midtgang.¹⁰⁹

3) O.1659. Over ægtefællerne Nicolaus Canutius (Niels Knudsen), fordom dommer i Løve herred, og Anna Nicolai filia (Anna Nielsdatter), som døde i landsbyen Halleby, han 1641, hun 1659. Sat af sønnen, Niels Nielsen Halleby, der 1655-72 var præst til Store og Lille Fuglede. Grå kalksten, 152x97-103 cm, med fordybede versaler i tværskrift på latin inden for rammelinjer langs kanten. Midt på stenen liggende ovalfelt med reliefhugget kranium over knogle. Derunder vers: »Du, som endnu er i Live, lad blødt deres tørrede Bene hvile. Den Søn, som har sat dem en Sten, derom inderligt beder. Niels, Jesu Tjener hos Figlenses«. I skibets midtgang.¹⁰⁹ (Fig. 47).

†*Gravsten*. 1) 1300. Nicolaus Mantorp (Niels Manderup).¹¹⁰ Stenen beskrives 1848⁶⁵ som »en mærkelig ligsten over N. M. fra år 1300 ... den burde dog i det mindste for sin ælde have været hensat f.eks. i våbenhusets mur, men man brugte den til at slå kalk på i et kapel«.

2) 1667 bekostet og lagt af Anna salig hr. Jensis over hendes kære salige mand hr. Jens Pedersen Todbierrg, tidligere præst i Sæby og Halledsleff, †1667 »dom septuages« (3. febr.) og over hendes kære søn salig, velagte Kresten Nielsen, som døde i Sæby præstegård anden påskedag (20. april) 1663. Stenen lå 1860⁹¹ i gulvet i sakristiet og fandtes ved restaureringen 1906 under brædegulvet (sml. epitafium nr. 1 og gravkælder). Den målte 3 alen 10 tommer i længden og 2 alen 7½ tomme i bredden; i hjørnerne var »blomsterlignende forvirring«. Dens skæbne kendes ikke.

†*Fane*. Præsteindberetningerne 1755 og 1758 omtaler en sørgefane, hvis rester sås 1848.¹¹¹ Den havde indskrift med forgyldte bogstaver: »Salig Adam Henric Pentz, som har tjent dend Romersche Kejser Ferdinando Den 3^{die} for Obrister til Hest og har været Kong Christian dend 4de og Kong Frideric dend 3^{dies} Hoff mar-

schalck paa 13 Aar, er fød paa Warlitz i Mechlenborg 1.May 1597 og ved Døden afgangen her i Kiøbenhavn 6. Decemb. 1697«. På nordre side over kordøren (d.e. døren i korgitret).

Murede †*begravelser*. I *koret*. 1647 omtales en adelig begravelse under altergulvet tilhørende Gundetved (nu Selchausdal). Heri var begravet Niels Arnfeld [†1533], landsdommer Hendrick Nielsøn [død o. 1580] med fru Elline Gr(o?)by og Christopher Bild, som boede i Kisserup.⁷⁸ 1676 blev der indlagt to bjælker i de murede begravelser i koret.¹¹

Foruden ovennævnte kan det dreje sig om præsterne Mads Pedersen (sml. †epitafium) og Jens Todberg; sidstnævnte havde 1655 fået tilladelse til at lade opsætte et epitafium (nr. 1),¹¹² og da han var død 1667, indløb betalingen for »hans og hans hustrus liggested i kirken med epitafium«. Herefter gjorde Peder snedker en ramme og indsatte den i hvælvingen (over den murede krypt?).¹¹ 1787 leveredes fire 3 alen egestolper til begravelsen i koret, som 1790 siges at være blevet istandsat nævnte år for kirkens regning, da præsterne »alle har fri begravelse i kirken«.²⁹ 1812 ansås lemmen derover ved opgangen til altret for at være så farlig, at begravelsen burde opfyldes, et synspunkt som gentoges 1814, da det tillige gjaldt en *begravelse i sakristiet* (sml. epitafium nr. 2 og †gravsten nr. 2). Udsættelsen må formodes at være imødekommet ved kirkens reparation det følgende år.⁷⁰

Ved restaureringen 1965-68 stødte man på en muret gravkælder, ca. 50 cm fra korets nordvæg og 70 cm fra sydvæggen. Længden var 460 cm i nord-sydlig retning, og bredden i øst-vestlig 220 cm. Graven var fyldt med grus, murbrokker og knogler; den formodedes at have haft tøndehvælv og nedgang fra skibet vest for triumfvæggen, hvor der iagttoges et rum på ca. 200x110 cm.

I en *åben* †*begravelse i sydkapellet* nævnes 1647 følgende begravede: ridder hr. Jørgen Lauridt-zøn på Sæbygaard og hans søn, Lauridtz Jørgenssøn, »for denne findes en sten« (jfr. nr. 2).⁷⁸ Præsteindberetningen 1758 omtaler begravelsen og gengiver indskriften på pladerne

på to kister.⁶⁴ Det er muligvis denne begravelse i »det gamle vognhus«, der 1772 fik en ny lem.¹¹³ Se også gravsten nr. 1.

†*Kisteplader*. 1) 1676. Povel Johansen Barcher, hvis fader var den velærværdige og høj-lærde mand, doktor Johan Dideric, superintendent over Viborg stift i Jylland, moderen var ... Anna Pouls Daatter Winding, begge før sønnen i Herren hensovede. Født i Kiøbenhavn 16.juli 1657, optugtet i Gudsfrygt og oplært i boglige kunster under privatis praeceptoribus (privat-undervisning) indtil 1673, da han blev sat i Herlufsholms skole, derfra til Slagelse skole september 1674, hvor han forblev under den hæderlige og høj-lærde magister Peder Fossis disciplin til 22.jan. 1676, da han døde af små kopper, 19 år gammel. Plade af bly.

2) 1680. Clemén Christensen Clementin, født på Herlufsholm 13. marts 1635, deponeret 1655, rektor i Callundborg skole 1663, »magistreret« 6.juli 1665, kaldet til præst over Soebý og Hallenslev 1667. Sat til provst over Løve herred 1668, †6. okt. 1680. Plade af kobber.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 48) o. 1801. Fru Hedevig Paasche, født Otto, *16.juni 1767, gift 12. sept. 1800 med hr. kancelliråd Jochum Barner Paasche, ejer af Nöragergaard i Siælland. Dog snart sønderreves dette bånd, thi den første frugt af et års kærligt ægteskab kostede hende livet 1.sept. 1801 og deler nu med hende graven.

Stele af rød sandsten kronet af hvid marmorse; indfældet skrifttavle ligeledes af hvid marmor, hvorpå fordybet kursiv med spor af sort farve. Tavlen flankeres af kannelerede pilastre. Over den er et halvrundt felt, som antagelig har rummet olielampe af marmor, jfr. kirkegårdsmonument nr. 1 i Øster-Broby (DK. Sorø s. 598). Monumentet står på platform, ca. 260X240 cm, af groft tilhugne granitblokke, hvori spor af †støbejernsgitter, som ses på ældre fotografi. Nord for kirken.

2) O. 1805. Lovise v(on) Ham, *13.juni 1721, gift 1750 med toldskriver Rasmus Lassen, †. maj 1805, moder til fire børn; een efterlevende satte dette minde. Rød granitsten, 168x118 cm, med primitive, fordybede versa-

Fig. 48. Kirkegårdsmonument nr. 1 over Hedevig Paasche, †1801 (s. 933). HJ fot. 1983. - *Churchyard monument no.1 to Hedevig Paasche †1801.*

ler og ramme langs kanten. Op ad nordkapellets nordmur.

3) O. 1829. Jens Christian Selchau, herre til Selchausdal og underliggende gods, *20. sept. 1802, †12. aug. 1829.

4) 1855. Frederik Holmsted Palludan, sognepræst, *15.jan. 1782?, †25.jan. 1855. Dybt savnet af kone og børn. Hvid, gråflammet marmortavle, 74x46 cm, med fordybede versaler. Nord for våbenhuset.

5) O. 1856. Annette Christiane Herbst, *26. marts 1805, gift 11. marts 1826 med J. C. Selchau, og anden gang 13.juni 1843 med H. A.Jacobi, †1.aug. 1856.

6) O. 1893. Generalkrigskommissær Christian Andreas Selchau til Selchausdal, *1762, †1817 og hustru Karen Selchau, født Kjær, *1774, †1821. Christian Andreas Selchau, ridder af Dannebrog, til Selchausdal, *27.jan. 1827, †11.april 1893. Michelli Christiane Annette Caroline Selchau, *26. okt. 1828, †27. maj 1914, ejerinde af Selchausdal 1893-1914.

To store marmortavler (nr. 4 og 5) er antagelig o. 1893 indsat i sandstensramme, hvor de flankerer en tredje, større tavle (nr. 6) i kirkegårdens østmur.

Fig. 49. Støbejernskors fra midten af 1800'erne opstillet i hjørnet mellem kor og skib (s. 934). LL fot. 1978. - *Cast iron churchyard monuments from the middle of the 19th century. Now in the corner between the chancel and the nave.*

Syv støbejernskors (fig. 49), hvoraf fem (nr. 1-3 og 5-6) er ens udformet, men med forskellige bibelcitater, og muligvis opstillet samtidigt. I hjørnet mellem koret og sydkapellet.

1) O. 1831? Skolelærer og kirkesanger i Søeby. T. Wilhelm Prom, *1.sept. 1770, †29. aug. 1828, og hans hustru, B. C. Margarethe, født Allerup, *25.okt. 1768, †20.juli 1831. Korsarmene afsluttes med trepas hvori blomst. På den vandrette korsarm læses bibelcitater, mens gravskriften med reliefversaler står på skrifttavle formet som opslået bog ved korsets fod. Højde ca. 95 cm.

2) 0.1844? J.L. Wilhelm Jensen, *11.sept. 1829, †17. dec. 1834, og Johanne Petrine Jensen, *15.juni 1838, †12.juni 1844.

3) O. 1849? Ole Jensen, skolelærer og kirkesanger i Søeby, *24. maj 1804, †28.jan. 1849.

4) O. 1854. Sophus Bøe Matthiessen af Løgtved, *7. okt. 1847, †24. okt. 1854. Gravskrift med reliefversaler i korsskæringen. Korsarmene ender i ornament dannet af fire sammenstillede hjerter. Højde ca. 130 cm. Placering som nr. 1.

5) 0.1859? Laura Wilhelmine Biarnesen, født Jensen, *23. okt. 1835, †29. aug. 1859.

6) O. 1863? Ane Christiane Biarnesen, født Beck, *15. sept. 1784, †2. nov. 1863.

7) O. 1887. Maria Magdalene Lindhardt, *22.juli 1846, †14. dec. 1887. Nygotisk, højde ca. 104 cm. Gravskrift med reliefversaler på den vandrette korsarm. Placering som nr. 1.

På kirkegårdudvidelsen findes tre gravsteder hegnat af støbejernsgitre.

†Kirkegårdsmonument⁹¹ 1) O. 1847. Jens Jacob Hjort, forpagter på Selchausdal, *13. marts 1774, †22. marts 1847. Marmortavle.

2) O. 1858. H Boy Mathiessen, lærer ved Løgtved skole, *15.jan. 1817, †11.okt. 1858. Marmortavle.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Universitetets arkiv. 17.16.02. Dokumenter ang. Sæby kirke. 1611-1935. - 18.30.05. Sæby kirkes regnskabsbog 1590-1821. - 85. Acta Consistorii 1634-1672. - 665. Vedr. arbejder til forskønnelse af Universitetets landsbykirker. 1838-95. - 666. Lille protokol med oplysninger om udgifter til landsbykirkerne 1838-92. - LA. Kgl. bygningsinspektorat. Martin Borch. Henlagte sager og kirkesyn 1897-1908. - Ved embedet. Synsprot. 1862-(1982). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Præsteindberetning til Oldsagskommissionen 1808. Brev fra Worsaae til bygningsinspektør C. Hansen vedr. inventar 1857. Indberetninger ved J. Kornerup 1864 (kalkmalerier), C. M. Smidt 1902 (bygning og kalkmalerier), J. Olrik 1902 (inventar), M. Henriksen 1904 (kalkmalerier), usign. 1906 (gravsten), Chr. Axel Jensen udat. (gravsten), E. Rothe 1905, 1907 og 1908 (kalkmalerier) og 1907 (alterbord), M. Mackeprang 1908 (klokke), P. Nør-lund 1922 (bygning og inventar), usign. udat. noter om bygning, N. J. Termansen 1939 (altertavle), Harald Munk 1941 (altertavle), Hans Stiesdal 1957 (spor af tårn), N.J. Termansen 1964 og 1966 (krucifiks), Knud Simonsen 1968 (kalkmalerier), J. Hertz 1969 (fontekumme?), Mogens Larsen 1971 (inventar), Jørgen Høj Madsen 1971 (krucifiks), Fl. Paludan-Müller 1974 (bygningsfundament på kirkegården), Hugo Johannsen 1978 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1978 (inventar), Erik Lyckegaard 1978 (kalkmalerier og gravminder). - Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktion- en afsluttet juli 1983.

Tegninger. NM2. Seks akvareller af kalkmalerier ved Jacob Kornerup 1864. - To tegninger af gravsten fra 1460 ved Jacob Kornerup 1864 og Magnus Petersen. - To blade med plan, snit og opstalter (farvelagte), sign. Hoffmann 1867. To blade med kalker efter samme. - Tegning af klokke ved F. Uldall 1899. - Tegning af vievandskar? ved C. M. Smidt 1902. - Opmåling af udgravning ved alterbord ved E. Rothe 1907. - Opmåling og rekonstruktionstegning af rundt trævindue ved E. Rothe 1907. - Frise under apsidens kalkmaleri ved E. Rothe 1907? - Plan, snit og facader ved Paul Momme 1925. - Opmåling af vestgavl med spor af romansk tårn ved I. Arthur-Nielsen 1958. - Rester af det romanske tårns fundament. Udgravningsplan ved Elna Møller 1966. - To opmålinger af korstræ ved N.J. Termansen 1966. - Gnidebillede af flise ved Fl. Paludan-Müller 1971. - Udaterede og usignede tegninger: Gavl af ligkapel og våbenhusdør. - *Kunstakademiets Bibliotek*. Tegning til altertavle ved V. Klein 1857.

Notebøger. NM2. N. L. Høyen XII, 13f. - J.J. A. Worsaae XX, 55. - Henry Petersen XII, 68. - Jacob Kornerup XXVI, 40; 42f; 47. - F. Uldall II, 75. - Poul Nør-lund II, 6. - C. M. Smidt IVa, 61-73.

Litteratur. Poul Nør-lund: Sæby Kirkes Kalkmale- rier, i ÅrbHolbæk 1923, s. 63-68.

Starreklinde (ibid. XII, nr. 55-56 jfr. 3. rk. I, nr. 206). 1344 optrådte han, nu alene kaldet kannik i Roskilde, som vidne ved en pantsættelse af gods i Merløse og Skippinge hrdr. til Clara kloster i Roskilde (ibid. II, nr. 16).

⁵ Repert. 2. rk. nr. 7164.

⁶ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, III, 1877, s. 644.

⁷ RA. DaKanc. A29. 1726-97. Efterretn. om ejerne af kirker og kirketiender og A30. 1809. Fortegnelse over kirker og disses ejere.

⁸ Landebogen s. 119.

⁹ Kirkeejeren købte 1891 grund ved Buerup til an- neksskirkegård, jfr. note 10.

¹⁰ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(82).

¹¹ RA. Universitetets arkiv. 18.30.05. Sæby kirkes rgsk. 1590-1821.

¹² LA. Bispearkivet. Løve hrd. 1690-1820.

¹³ Jfr. note 11. Den »Sæby lade«, som fru Karen Lange i 1654 (note 11) ønskede at købe eller leje, kan næppe være identisk med kirkeladen.

¹⁴ Stavkirketømmer ses ikke sjældent genanvendt i den efterfølgende stenkirke, således ofte som afdæk- ning af muråbninger, jfr. Snostrup (DK. Frborg. s. 2308) eller Kirke-Flinterup (DK. Sorø s. 396); men heller ikke benyttelse som forstærkning af selve mu- ren er ukendt, jfr. Uggeløse (DK. Frborg. s. 2004) eller Finderup (Løve hrd.).

¹⁵ En lignende støbetechnik genfindes i Skibby (DK. Frborg. s. 26-45, fig. 8).

¹⁶ Jfr. Nørre Jernløse, Søstrup, Sønder Asmindrup og Grandløse (s. 87, 163, 180, 203).

¹⁷ Vinduet undersøgtes 1907 af Eigil Rothe (indbe- retning om kalkmalerier 1908), der antog, at den indvendige omdannelse var sket i senmiddelalderen. Et eksempel på en lignende ændring af cirkelvindue i apsis kendes fra Hagedst (s. 527, fig. 11).

¹⁸ En korbue, som er jævnbred med koret, kendes fra Sønder Jernløse (s. 132); smallere, men alligevel meget brede buer fra Kirkerup (DK. Kbh. Amt s. 746) og Ubby (Ars hrd.).

¹⁹ Det kan undre, at det formodede herskabsgalleri har rundbuede åbninger, som savner den fornemme pyntelighed, der bl.a. karakteriserer gallerierne i Hvideslægtens kirke i Fjenneslev (DK. Sorø s. 326, fig. 5-6) og Tveje Merløse (Holbæk by) eller den kongelige kirke i Vä (Henrik Græbe: Kyrkorna i Vä, SvK., vol. 139, Stockholm 1971, s.60f.). Eksempler på lignende enkle galleriåbninger kendes derimod fra Eggeslevmagle og Vallensved (DK. Sorø s.777f. med fig. 7,10 og s. 1032 med fig. 4-5); endvidere i Ubby (Ars hrd.), hvortil Esbern Snares navn er knyttet.

²⁰ Et lignende forløb synes at kendetegne de tidlige tårne i Eggeslevmagle (DK. Sorø s. 778, fig. 7) og Stenlille (s. 455 med note 17).

¹ Roskildebispens jordebog s. 163.

² DiplDan. DaRigBr. 2. rk. X, nr. 82-83.

³ DiplDan. DaRigBr. 2. rk. X, nr. 172.

⁴ DiplDan. DaRigBr. 2. rk. X, nr. 188 og 2. rk. XI, nr. 300. 1337 kaldes han tillige kannik i Roskilde, da han dette år gav Roskildebispen skøde på gods i

- ²¹ Jfr. Vester-Broby, Gyrstinge, Stenmagle, Øde-Førslev (DK. Sorø s. 302, 388, 403, 534); i amtet endvidere Gørlev (Løve hrd.).
- ²² 1629-30 (note 11) omtales den søndre kirkedør, og 1822 (note 70) ønskedes en dør »på kirkens søndre side, der ikke bruges og forårsager træk« tilmuret.
- ²³ F.eks. Magleby, Hellested og Skelby (DK. Præstø s. 372, 415, 652), Kvislemark, Boeslunde (DK. Sorø s. 1058, 756), Gentofte (DK. Kbh. Amt s. 392) og Førslev (DK. Frborg. s. 2760). I amtet kan nævnes våbenhusene i Havrebjerg og Kirke-Helsing (Løve hrd.) samt tårnene i Sørslev og Føllenslev (Skipinge hrd.).
- ²⁴ Taggavlen har således også ved beskrivelsen 1861 (note 10) otte kamtakker og »tilbageliggende murede forsiringer« (d.e. høj blændinger).
- ²⁵ Jfr. Kvanløse (s. 115 og note 25).
- ²⁶ På fotografi fra 1901 står sakristiet med glatte kamme, mens det på Poul Nørlunds optagelse fra 1922 fremtræder i nuværende skikkelse.
- ²⁷ Døren nævnes ikke i beskrivelsen 1861, men ses på opmålingen 1867 (fig. 12). Sidstnævnte viser i øst et fladbuet vindue, der 1861 beskrives som et firkanteret trævindue i rundbuet fordybning (d.e. afsproset »stuevindue« i rund eller fladbuet åbning).
- ²⁸ LA. Stiftsøvrighedsarkivet. Kommune sager. 1730-1810.
- ²⁹ RA. Universitetets arkiv. 17.16.02. Dok. ang. Sæby kirke. 1611-1935.
- ³⁰ Den repareredes 1772 (note 12), var 1813 (note 70) brøstfærdig, og repareredes atter 1838 (note 31). 1734 (note 75) ønskedes to piller på tårnets vestside fjernet.
- ³¹ LA. Ars og Løve hrdr.s provsti. 1831-61. Synsforretningsprot.
- ³² Dette år indsatte smeden Hans Pedersen Birch et stort antal ankre på sydsiden og i hjørnepillen, heriblandt et »kors anker«, som forbandtes med en ny ankerbjælke i det indre af tårnet (jfr. note 12).
- ³³ Jfr. note 11. Herpå tyder en oplysning fra 1777 (note 12) om en begravelse ved materialhuset.
- ³⁴ Jfr. DK. Sorø s. 52 (fig. 27, nr. 3 fra venstre i øverste række), 316 samt DK. Præstø s. 325, fig. 4.
- ³⁵ Jfr. gnidebillede og indberetning ved sognepræsten Fl. Paludan-Müller, 8. aug. 1971 (NM2. Korrespondancearkiv). Fliser af den såkaldte Næstvedtype behandles af Kai Uldall: Et Tilløb til dansk Fajencefremstilling i Renæssancetiden. Laurits Pottemager i Næstved, i NMArb. 1934, s. 44-54; jfr. endvidere Butterup (s. 64).
- ³⁶ Udgiften til 400 mursten, som gik til reparation af vinduesrammen ved prædikestolen, lader formode, at det var her man forbedrede belyningsforholdene.
- ³⁷ Jfr. 1702-03 (note 11), 1734 (note 75), 1759 (note 11).
- ³⁸ RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.
- ³⁹ Jfr. Niløse, Tersløse og Stenlille (s.422, 438 og 458); endvidere Ganløse (DK. Frborg. s. 2457).
- ⁴⁰ Chr. Hansens restaureringer ved Akademiets og Universitetets kirker er fastholdt i et sæt tegninger, udført af bygningsstegneren Georg Hoffmann, jfr. Niløse (s. 430-31, fig. 13-14) eller Ganløse (DK. Frborg. s. 2456, fig. 6).
- ⁴¹ Jfr. brev til Worsaae, dat. 13. aug. 1864.
- ⁴² LA. Kgl. bygningsinspektorat. Martin Borch. Henlagte sager og kirkesyn 1897-1908.
- ⁴³ Jfr. DK. Frborg. s.2658f., DK. Holbæk s.533f.; endvidere J. Kornerup: Om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier, i ÅrbOldkHist. 1868, s. 2953.
- ⁴⁴ Det sribede bueslag omkring kuglen tolkes af Rothe (indb. 1908) som en regnbue, bl.a. fordi der herunder var spor af blå farve, hvilket Kornerup ikke havde angivet på sin akvarel fra 1864 (fig. 14). Kuglen opfattes dog af Nørlund som jordkuglen (jfr. Nørlund-Lind: Kalkmalerier s.80). Dette er også i overensstemmelse med beskrivelsen af himlens hersker i Esajas' bog (66,1), der tillige med visionerne i Johannes Åbenbaring (Åb.3) ligger bag Majestاسبilledets ikonografi. I Vä i Skåne indrammes kuglen under Herrens fødder også af regnbuestriber, men rummer tillige billedet af en basilika, som må symbolisere den kristne kirke, overalt hvor den findes på jorden (jfr. Henrik Græbe: Kyrkorna i Vä, SvK. vol. 139, Stockholm 1971, s. 77, fig. 82).
- ⁴⁵ Denne tolkning foreslås af Poul Nørlund, jfr. Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 81, 259.
- ⁴⁶ Ved genrestaureringen 1967 fjernede Gregers M. Lind således Johannesapostelens hoved som helt skyldtes Kornerup, hvorefter det genskabtes af Egmont Lind ud fra hensyn til kompositionens helheds virkning.
- ⁴⁷ Rothe (indb. 1908) nævner tabet af finere dragtdetaljer og omtaler endvidere Kristus-hovedets »Kornerupske« præg.
- ⁴⁸ Eksempelvis i billeder af de salige i Abrahams skød, jfr. Førslev (DK. Frborg. s. 2764) eller Sønder Jernløse (s. 141).
- ⁴⁹ Af topmedaljonens indskrift læste Kornerup kun »...itas« (jfr. fig. 15), hvilket af Rothe rekonstrueredes som »charitas«. På grund af den noget større spatiering mellem de rekonstruerede bogstaver, anser Poul Nørlund en rekonstruktion som »humilitas« for at være mere sandsynlig (Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 82).
- ⁵⁰ Den omtalte rest af en øvre afstribning sidder på maleripuds, der dækker ældre, hvidtet vægpuds. Inden skibets hvælvsplagning er maleripudsen fjernet (loftsbjælken kan have beskyttet det omtalte fragment), og en hvidtet puds er opsat over den oprindelige vægpuds, der pikhuggedes for at sikre bedre fæste.

⁵¹ Sammenligningen skyldes Nørlund, der endvidere inddrager korbueudsmykningerne i Kirkerup, Gundsømagle og Valby, jfr. Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 81 f.

⁵² Sammenligningen med Vä, der skyldes Henrik Græbe, bygger på lighedspunkter i såvel komposition (Majestasfiguren) som detalje (uanselige kors-tegn på evangelisternes vinger), jfr. Henrik Græbe: Kalkmålningarna i Vä kyrka, i Ale. Historisk tidskrift för Skåneland, 2, 1967, s. 12f.; samme: Kyrkorna i Vä, SvK. vol. 139, Stockholm 1971, s. 92. Denne sammenligning og de med det skånske og sjællandske kalkmaleri forbundne stilistiske og dateringsmæssige spørgsmål er senest behandlet af Inger Ahlstedt Yrliid: Och i hopp om det eviga livet. Studier i Skånes romanska muralmaleri, Lund 1976, s. 83 og Søren Kaspersen i A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600. Scania Halland Blekinge. Vol IV: Art-Historical Survey, Copenhagen 1982, s. 11.

⁵³ At Esbern Snare ejede Sæbygård nævnes tidligst hos Arild Huitfeldt (Danmarckis Rigis Krønike, I, 1652, s. 170). Stadfæstelsesbrevet er publiceret af Niels Skyum-Nielsen: De ældste privilegier for klostret i Væ. Et nyfund, i Scandia, XXI, 1951-52, s. 23f.; jfr. endvidere Græbe 1971, s. 46.

⁵⁴ Således fremstilles himlen på mester Bertrams såkaldte Grabower alter, jfr. Hans Platte: Meister Bertram in der Hamburger Kunsthalle, Hamburg 1965, fig. 3.

⁵⁵ Jfr. Hugo Johannsen og Claus M. Smidt: Kirkens huse. Danmarks arkitektur, 6, 1981, s. 103.

⁵⁶ På Kornerups akvarel fra 1864 (fig. 16) er angivet en fragmentarisk, ulæselig minuskelinskriftion; men ifølge Poul Nørlund (Sæby Kirkes Kalkmalerier, i ÅrbHolbæk, 1923, s. 68) skal der have stået som anført.

⁵⁷ Dekorationen, som endnu ses på ældre fotografier, kom til på Kornerups opfordring, angiveligt »for at bringe noget Helhed ind i dette Parti«, jfr. brev til Worsaae, dateret 13. aug. 1864.

⁵⁸ Nævnt i beskrivelsen 1861 (note 10).

⁵⁹ Jfr. note 11. Sml. Krogstrup (DK. Frborg. s. 2739) og C. A. Jensen: Katolsk Kirkeinventars Skæbne efter Reformationen, i ÅrbOldkHist. 1921, s. 167-204.

⁶⁰ Samtidig købtes 13 andre til Universitetets kirker (RA. Universitetets arkiv. 666. Lille prot. med oplysninger om udgifter til landsbykirkerne 1838-92).

⁶¹ Ved forundersøgelsen 1939 sås, at tavlen var overmalet to gange. Derunder konstateredes betydelige levninger af oprindelig straffering på kridtgrund, hvorefter store dele var afskallet. På apostlenes dragter fandtes stemplede borter, ligesom der i de forgyldte baggrunde var skårne mønstre som tæppe ophængt ved ringe på en stang. Mønsterets karakter havde mindelser om det på altertavlen i Hald ved Randers. Bag apostlenes hoveder var skårne og stemplede glories.

⁶² RA. Universitetets arkiv. 665. Vedr. arbejder til forskønnelse af Universitetets landsbykirker. 1838-95.

⁶³ Jfr. RA. Universitetets arkiv. 666. Lille prot. med oplysninger om udgifter til landsbykirkerne 1838-92. Se desuden Hannemarie Ragn-Jensen: Ein dänischer Nazarener - J. L. Lunds Altargemälde, i Hafnia 1978, s. 78-106, især s. 97 med note 68. - Afbildet hos samme: Die zweite Generation der dänischen Nazarenern, i Hafnia no. 6, 1979, s. 154, fig. 2. Det kan tilføjes, at Lunds datter, Agnes, 1848 blev gift med præsten i Sæby.

⁶⁴ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶⁵ NM2. Håndskriftsaml. J. H. Larsen: Bidrag til topografisk beskrivelse 1848.

⁶⁶ Jfr. Antiquariske Annaler, 1812: Monumenter, som i Følge Commissionens Andragender til det kongelige danske og slesvig-holstenske Cancellie i 1809 og 1810 efter disse Collegiers Foranstaltning ere blevne fredede. S. 354:1 Sæby kirke et træbillede, forestillende S. Jørgen til hest. Ønskedes i Antikvitetsmuseet, da dette katolske billede næppe længere kan have noget værd for kirken. Ønsket synes ikke at være blevet virkeliggjort, jfr. brev af 31. aug. 1970 i korrespondancearkivet i NM2.

⁶⁷ S. Jørgen og dragen (fra 1880) i Broager kirkes tårnrum antages oprindeligt at have stået i nordkuppet, hvis østvæg har kalkmalede skildringer af S. Jørgens legende (DK. Sjyll. s. 2309 med fig. 28-29). Hesten har naturlig størrelse. Ribe domkirkes gruppe, hvor også prinsessen er fremstillet, betragtes som kirkens eneste bevarede sidealterprydelse, men også den er nu opstillet i tårnrummet (DK. Ribe s. 417 med fig. 16, 19, 277 og 278). Gruppens bagside er ret summarisk skåret med to firkantede huller i hestens side til fastgørelse i muren bagved. Kirkens S. Jørgen alter stod ved sydmuren i vestenden. En S. Jørgen til hest fra Hørup kirke er nu i museet på Sønderborg slot (DK. Sjyll. s. 2368 med fig. 10-11). Hestens krop 128 cm lang.

Fra svenske kirker kendes derimod adskillige eksemplere på fremstillinger af S. Jørgen og dragen; foruden den store gruppe i Storkyrkan i Stockholm f.eks. fra Vätö kirke, nu i Nordiska Museet (SvK. Uppland bd. II hefte 2, s. 217 med fig. 188), Lögdö kapel (SvK. Medelpad hefte 2, s. 183, fig. 159 og s. 229 med fig. 199).

⁶⁸ Jfr. note 64 og HofmFund. VIII, 267.

⁶⁹ DK. Sorø s. 399, 918 af Johan Isbrand. Kalken har sandsynligvis oprindeligt haft en lignende riflet knop, som kendes fra den formodede mesters arbejder i f.eks. Kindertofte (DK. Sorø s. 679) og Alsønderup (DK. Frborg. s. 1448). Begge steder er knoppen midtdelt.

⁷⁰ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.

Fig. 50. Detalje af korstræ fra o. 1250-1300 med forhugning til den yngre Kristusfigur, sml. fig. 32 (s.922). Jørgen Høj Madsen fot. 1971. - *Detail of cross c. 1250-1300 with cutting for the younger figure of Christ.*

⁷¹ Dette år bevilgedes 56 kr. til en sølvoblatæske (note 62).

⁷² Jfr. note 62, note 93 og note 10.

⁷³ Jfr. note 10 og note 42.

⁷⁴ Henrik Smith, der var vejermester i Malmø, udgav 1560: »Tavle og Register« til Biblen. 25. maj 1566 udstedtes et kongebrev, at kirkerne skulle købe Henrik Smeds Register til Biblen, jfr. Holger Fr. Rørdam: Danske Kirkelove, II, 1886, s. 83.

⁷⁵ L.A. Sjællands Stiftøvrighedsarkiv. 1730-34. En del kirkesyn m.m.

⁷⁶ Et bevaret eksemplar fra S. Nicolaikirken i Bari, Italien, er gengivet i *Medievo e produzione artistica di serie: Smalti di Limoges e avori gotici in Campania*. A cura di Paola Giusti e Pierluigi Leone de Castris. Firenze 1981, s. 15: Corona votiva Limoges, ca. 1230-50, Bari. Niels-Knud Liebgott har meddelt, at en tilsvarende krone er udstillet i Cluny-museet i Paris.

⁷⁷ En lovet beretning om de nærmere fundomstændigheder er aldrig afleveret.

⁷⁸ L.A. Løve herreds provsti. 1647-1785. Herredsbog.

⁷⁹ Omtales i beskrivelsen 1861 (note 10).

⁸⁰ Ved F. Uldalls besøg 1866-68 stod den her.

⁸¹ Mackeprang anser den for en påbegyndt font, jfr. Døbefonte s. 39.

⁸² Jfr. note 62. C. Møller, der boede i Norgesgade 21, fungerede 1861-73, jfr. Christian Waagepetersen: Dansk Sølvplet før 1900, 1975. Kalundborg og Omegns Museums skrifter nr. 3. Forfatteren takkes for henvisningen.

⁸³ Lignende ses på krucifiks i Haraldsted (DK. Sorø s. 454) og på krucifiks fra Tuse (s. 610). Mere end samtidighed skal dog ikke antydes.

⁸⁴ Høyen skriver 1832 om »Passionen«: snitværket nærmer sig Bergs maner.

⁸⁵ Hele korsskæringspartiet og det yderste af firkantfelterne er fornyet.

⁸⁶ På Kristusfiguren konstateredes tre farvelag, på korstræet fire. Inden restaureringen havde figuren bleg hudfarve med masser af bloddråber i lys cinnober, hår og skæg var brunligt, lændeklædet uægte guld med mørkeblåt foer. Derunder lå et lag, hvor hudfarven var hvidlig, bloddråber, hår og skæg var som yngste staffering, tornekronen grøn og lændeklædet uægte guld med lysere blå foer. På tornekronen og lændeklæde lå yderligere et lag, hvis tilhørsforhold ikke kunne afgøres (grøn lasur på sølv på tornekronen, på lændeklædet en ret mørk gul farve og brunligt foer). Korstræet var brunligt med mørkere strøg, forkanterne røde med uægte guld i ædelstensgruberne, endefelterne havde mørkeblå bund, skriftbåndene var hvidgrå, vingerne uægte forgyldt. Herunder lå en brunlig træodring laseret på lys grålig bund, tilsyneladende overalt. Som næstældste lag lå det nu fremkaldte, og underst en fragmentarisk bevaret grøn farve midtpå og mønjerødt på skråfas og kanter. I ædelstensgruberne var rosetter malet med sort kontur. Alle endefelter var blå.

⁸⁷ Jfr. note 42. 1904 lå det ifølge brev fra graveren på et loft i Nationalmuseet, hvor det var indleveret til restaurering først i (18)50'erne. »Opklaringen skete, da etatsråd Nygaard, Sæbygaard, for 20 år siden havde ting til restaurering hos konservatoren nævnte sted.«

⁸⁸ DK. Frborg. s. 2463 med fig. 11-12.

⁸⁹ 1742 forfærdigede snedkeren en tålestolpe under prædikestolen (note 11).

⁹⁰ Sml. Tårnby, der ligeledes hørte under Universitetet (DK. Kbh. Amt s.295 med fig.27). Gavlene dér har samme udformning: de fleste er glatte foruden, dog har to under englehovederne skåret bruske-ornamenter.

⁹¹ KglBibl. NyKglSaml. 2246. Fr. Algreen Ussing: Gravskrifter osv. 1-2, 1856-64.

⁹² Jfr. skrivelse af 21.nov. 1857 i NM2.

⁹³ LA. Bispearkivet. 1862-79. Kirkesyn.

⁹⁴ De er nævnt i beskrivelsen 1861 (note 10).

⁹⁵ I Niløse og Tersløse kendes tilsvarende fra ældre fotografier (jfr. s. 427 og 443).

⁹⁶ NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman 1755 og 1773. I—II.

⁹⁷ RA. Universitetets arkiv. 666. Lille prot. med oplysninger om udgifter til landsbykirkerne 1838-92 og note 62.

⁹⁸ I. Starup & Søns arkiv. Fot. i NM2.

⁹⁹ 1896 billigede synet, at navnetavlerne over præsterne fjernedes, og en navnefortegnelse anbragtes i sakristiet. Denne henstilling gentoges 1903 (note 10).

¹⁰⁰ 1905 henstillede synet, at der anskaffedes to lysekroner (note 42). 1928 skænkede Universitetet to mindre kroner (note 10).

¹⁰¹ Henningsen: Kirkeskibe Holbæk.

¹⁰² Det er muligvis samme mester Daniel, der 1412 støbte klokke nr. 1 i Jersie ved Køge (DK. Kbh. Amt s. 1099), hvortil også slutter sig $\dagger$ klokke i Esbønderup og klokkerne i Esrum fra 1406 og Herlufmagle 1418, på hvilke to støbere er nævnt: Daniel og Mikael (jfr. DK. Frborg. s. 1037 og DK. Præstø s. 626). Uldall kæder derimod ikke de to værksteder sammen, jfr. s.71 og 77.

¹⁰³ Jfr. indb. ved P. Hauberg, som synes at have set klokken inden dens omsmeltnig. Der gjordes for-

gæves forsøg på at bevare klokken, som endnu 1911 henlå hos B. Løw & Søn, jfr. skrivelse i NM2 af 2. maj dette år. Bevaringen blev opgivet 1912. Uldall betegnede den som et smukt og sjældent arbejde.

¹⁰⁴ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

¹⁰⁵ 1607 fik mester Borchart betaling for den nye klokke (note 11), jfr. KirkehistSaml. 4. rk. IV, 784.

¹⁰⁶ Fl. Paludan-Müller opfatter ham som Moses, jfr. Roskilde Stiftsblad 1968, s. 167-72. 19. årgang nr. 11.

¹⁰⁷ Jfr. E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter, 1903, IX, 100-01.

¹⁰⁸ Jfr. Løffler: Gravsten s. 35 med tavle XXIV.

¹⁰⁹ 1915 henstilledes, at to ligsten i midtgangen blev taget op og opstillet andetsteds.

¹¹⁰ I Skibby kirke ligger en gravsten fra o. 1300 (?) over Niels Manderup (jfr. DK. Frborg. s.2694 med fig. 40b). Familien Manderup synes ikke at have haft tilknytning til Sæby sogn.

¹¹¹ Jfr. note 96, 64 og 65. Jfr. også HofmFund. VIII, 267 og DaAtlas VI, 244.

¹¹² RA. Universitetets arkiv. 85. Acta Consistorii 1634-1672.

¹¹³ 1777 nævnes loftet over begravelsen ved materielhuset (note 12). 1736 var der i »søndre våbenhus« indrettet et aflukke af tømmer og brædder til det gamle bly, der blev nedtaget af kirken (note 11).

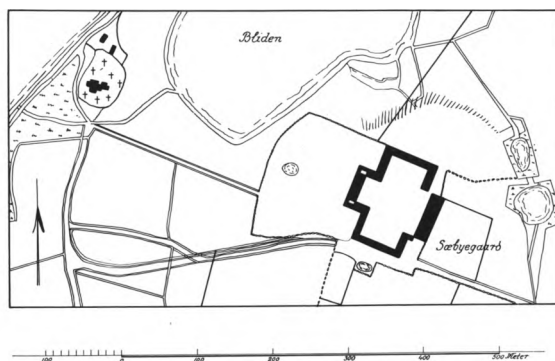

Fig. 51. Landsbyplan 1799. - Village map 1799.